

TÜRKİYE'DE BAŞARISIZ KALMIŞ BİR REFORM GİRİŞİMİ: 1945 TARİHLİ ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU VE GÜNÜMÜZE UZANAN SÜREÇ

B. Ali Eşiyok*

Özet

Cumhuriyet dönemin en temel toprak reformu girişimi 1945 yılının Haziran ayında yasalaşan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur (ÇTK). Kanununun 17. maddesi kiracılar tarafından işlenen 50 dönüm üzerindeki toprakların kamulaştırılıp yeniden dağıtılabileceğini de öngördüğünden, Cumhuriyet tarihinin en radikal toprak reformu girişimi olarak nitelendirmek abartı olmayacaktır. ÇTK ulus devletin inşası sonrası sınıflaşmanın giderek keskinleştiği, bu sınıflaşma sonucunda büyük toprak sahipliği ile CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) içerisindeki reformcu kanat arasındaki mücadelenin kristalize olduğu bir dönemeci göstermesi açısından da son derece ilginç bir deneyimdir. Bu mücadele sonucunda büyük toprak sahipliğini temsil eden bir grup CHF'den ayrılarak ticaret burjuvazisi ile birlikte DP'yi (Demokrat Parti) kuracaktır. ÇTK üzerine yapılan tartışmalar ve ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerinin işbirliği sonucu gelişen siyasal oluşum, 1946 sonrası paradigma değişiminin maddi ve düşünsel arka planının toplumsal iç dinamiklerini oluşturacaktır. ÇTK'ya ruhunu veren 17. maddenin tasfiye edilmesi, ÇTK'dan beklenen toprak reformunun gerçekleştirilmesini engellerken, Cumhuriyet rejiminin önemli payandalarından birini oluşturan toprak reformu halkası eksik kalacaktır. 1960'lı ve izleyen yıllarda gündeme gelen reform girişimleri ise toprak reformundan çok tarım reformu özellikleri taşımış, toprak dağılımındaki eşitsizlikleri düzelterek etkinliğe ulaşamamıştır. Çalışmada dün olduğu gibi bugün de toprak reformuna ihtiyaç olduğu belirtilmekte, bu ihtiyacın toprak dağılımındaki eşitsizliklerin dramatik boyutlara ulaştığı bazı Güneydoğu Anadolu kentlerinde daha da can yakıcı bir soruna dönüştüğü ileri sürülmektedir. Başka bir ifadeyle, toprak dağılımının son derece eşitsiz dağıldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde küçük köylülüğün refahı açısından etkin bir toprak reformunun gerekliliği belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulus Devletin İnşası, Toprak Reformu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, On Yedinci Madde, Cumhuriyet Halk Fırkası, Demokrat Parti.

* İktisatçı

GİRİŞ

Etkileri bugün de en az dün kadar hissedilen toprak sorunu ya da topraksız yoksul köylülük sorunu Cumhuriyet tarihinin kadim sorunlarının başında gelmektedir. 1920'li yıllarda ulus devletin inşa sürecinde toprak sorunu üzerinde önemle durulmuş olmasına karşın, kuruluş sürecinin hassas dengeleri nedeniyle Cumhuriyet döneminin en önemli toprak reformu yasasının gerçekleşmesi için 1945 yılının Haziran ayını beklemek gerekecektir. 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun (ÇTK) 17. maddesi ile topraksız ya da az topraklı çiftçi ailelerine toprak dağıtımını öngörülmüş, bu amaçla 5,000 dekardan fazla toprağı bulunanların 5,000 dekarın üzerindeki kısmının kamulaştırılması amaçlandığından, bu uygulamayı Cumhuriyet tarihinin en radikal toprak reformu girişimi olarak nitelendirmek yanıltıcı olmayacaktır. ÇTK ulus devletin inşası ile birlikte sınıflaşmanın giderek keskinleştiğı, bu sınıflaşma sonucunda büyük toprak sahipliğı ile CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) içerisindeki reformcu kanat arasındaki mücadelenin kristalize olduğı bir dönemeci göstermesi açısından da son derece ilginç bir deneyimdir. Bu mücadele sonucunda büyük toprak sahipliğini temsil eden bir grup CHF'den ayrılarak ticaret burjuvazisi ile birlikte DP'yi (Demokrat Parti) kuracak, DP'nin 1950'li yıllara damgasını vurmasıyla birlikte, toprak reformu da bir daha gündeme gelmeyecektir.

1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu ve toprak dağılımındaki eşitsizliğı günümüz bağlamında da incelemeyi hedefleyen bu yazı kısa giriş bölümü ile birlikte dokuz bölüm altında incelenecektir. Birinci bölümde, toprak reformunun tarihsel arka planı incelenecek, ÇTK'yı önceleyen gelişmeler panoramik olarak değerlendirilecektir. ÇTK'nın gerekçesi, geçici komisyon raporu ve ÇTK'nın temel nitelikleri üçüncü bölümde incelenerek ÇTK'nun oluşum sürecindeki gelişmeler çözümlenecektir. ÇTK tasarısının 17. maddesi bağlamında yapılan tartışmalar dördüncü bölümde TBMM tutanaklarından hareketle çözümlenecek, söz konusu tartışmaların 1946 sonrası paradigma değışiminin maddi ve düşünsel arka planını oluşturduğı ileri sürülecektir. ÇTK'nın yarattığı sonuçlar beşinci bölümde değerlendirilerek büyük toprak sahipliğini de içeren etkin bir toprak reformunun yapılmamasının (ÇTK'nun 17. maddesinin tasfiye edilmesi ile birlikte) kırsal kesimde yaşayan yoksul aileler üzerinde, etkileri günümüze kadar süreceğ olan sosyo-ekonomik sonuçlar doğurduğı ileri sürülecektir. Çalışmanın altıncı bölümünün konusunu ÇTK üzerine tezler oluşturmaktadır. Bu bölümde, ÇTK'yı

araştırma nesnesi yapan çalışmalarda kanunun çıkarılmasının arkasındaki saiklere ilişkin tezler incelenecektir. Toprak reformuna ilişkin 1960 sonrası gelişmelere yedinci bölümde kısaca değinilecek, bu bağlamda 1973 yılında yürürlüğe giren 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ele alınacaktır. Sekizinci bölümde yoksulluğu ve göçü beslemesi ve giderek birçok sosyo-ekonomik ve politik soruna kaynaklık etmesi nedeniyle Türkiye ölçeğinde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi bağlamında toprak dağılımındaki eşitsizliklerin günümüzdeki yapısı ampirik olarak ortaya konacak ve küçük köylülüğün refahı açısından toprak reformunun gerekliliği savunulacaktır. Dokuzuncu ve son bölümde ise çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoksul köylülük sorununun çözümünün hala toprak reformundan geçtiği belirtilerek toprak reformu ile birlikte kimi çözüm önerileri ileri sürülecektir.

1. TOPRAK REFORMUNUN TARİHSEL ARKA PLANI

Cumhuriyet'in inşa sürecinde aşarın kaldırılması, Köy Enstitülerinin kurulması, 3 milyon dönümlük devlet arazisinden 1,5 milyon dönümünün yoksul köylülere dağıtılması, 1935 yılında tarım satış kooperatifleri ve birliklerini düzenleyen 2834 sayılı Kanununun kabul edilmesi, tarımı ve köylülüğü koruyan reform niteliğindeki uygulamaları. Tarıma yönelik daha etkin olabilmesi için Ziraat Bankası iktisadi bir devlet teşekülü haline getirilmiş, 1937 yılında köy sayısını azaltan, dağıntık köyleri toplulaştırmayı amaçlayan "Köy Birlikleri" kanun tasarısı ile tarım makinelerinin daha etkin kullanımını öngören Zirai Kombinalar kanun tasarısı hazırlanmıştı. 1938 yılına gelindiğinde ise 3491 Sayılı Kanun'la Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuş, ormanların kamulaştırılmasına başlanılmış ve Devlet Su İşlerinin temeli atılmıştı.¹ Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte tarıma ve köylülüğe yönelik çok önemli düzenlemeler yapılmış olmasına karşın Osmanlıdan bakiye kalan derebeylik düzeni hala varlığını sürdürmekteydi. Kapitalist üretim ilişkilerinin nüfuz edemediği Doğu Bölgelerinde toprak ve tarımsal üretim araçlarının büyük bir çoğunluğu feodal kurumların (aşiret reislerinin, beylerin ve ağaların) mülkiyetinde bulunmakta, bu bölgelerde pre-kapitalist üretim ilişkileri hakimiyetini büyük ölçüde sürdürmekteydi. Bu bölgelerdeki

1 İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, *Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı*, İstanbul, 1973, s. 40.

yoksul ve topraksız köylüler maraba ve ortakçı olarak tanımlanan arkaik ilişkiler ve aşırı sömürüye dayalı feodal kalıntıların tebaası gibiydiler. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylü ile ağa (derebeyi) arasındaki ilişki, Osmanlı toprak rejiminde olduğu gibi cebir (zora) ve angaryaya dayanmıyordu. Köylüler Cumhuriyet ile birlikte hukuken özgürleşmişlerdi. Ancak bu özgürlük maddi temelden yoksun olduğu için biçimseldi. Toprağa ve üretim araçlarına sahip ağalar ile emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan köylüler arasında mutlak düzeyde eşitsiz bir güç ilişkisi varlığını sürdürmekteydi. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyet'in kaldırdığı hukuki bağımlılık ilişkilerine rağmen iktisadi tahakküme dayalı ilişki biçimleri varlığını sürdürmekteydi. Toprağı olmayan ya da yetersiz miktarda toprağı bulunan yoksul köylülere büyük toprak sahipleri toprak, tohum ve tarım alet ve makineleri temin ediyor, hasat zamanında ise masraflar çıkarıldıktan sonra kalan kısmı önceden tespit edilmiş yöntemle göre paylaşıyor idi. Ortakçılık denen ve bölgeden bölgeye değişen bu ilişki biçimine göre elde edilen ürünün köylüye bırakılan kısmı % 50 ile % 25 arasında değişmekteydi.² Büyük mülk sahipleri, sultanlar zamanında olduğu gibi, eski anlayışa sarılarak köylüleri ortakçı olarak çalışmaya zorlamakta, onları hizmetkarları olarak kullanmaktaydılar.³ Özetle, yoksul köylülüğün 1920'li yıllardaki vaziyet-i umumisini şu şekilde tasvir etmek mümkündür: “Tarımın iki ana düşmanı, çoğu kez aynı kişide birleşen, tefeci ve kasaba eşrafıdır... köylü çoğunlukla bütün yıl kendine yetecek kadar hububat üretmez... kötü hasat durumunda, açlıktan ölmek için maddi yardıma gereksinim duyar. Adeta hiç şaşmaz bir biçimde her ekim mevsiminin başında gerekli tohum ve aletlerden yoksundur. Her defasında toprağını veya genellikle yüzde 35, yüzde 40 arasında yüksek faizle gelecek hasadını ipotek ettirdiği civar eşrafa başvurur. Sonuçta, borçlarını nadiren ödeyebilecek durumda olduğundan tüm bağımsız görünümünü kaybederek zengin komşusunun toprağında işçi olur. Böylece eğilim ‘bağımsız’ köylünün kaybolması yönündedir.”⁴

-
- 2 a.k.,s. 40; Tökin İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınevi, Ankara, 1934; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2003.
 - 3 Rozaliyev Y.N., *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara, 1978, s.196.
 - 4 Ravndal'dan aktaran Köymen Oya, “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 4.

Cumhuriyet'in henüz başlangıç yıllarında ifade edilmeye başlanan, 1930'lu yılların sonlarına doğru giderek belirginleşecek olan toprak reformu arayışlarının arkasındaki saikleri anlayabilmek için o dönemdeki toprak dağılımının genel yapısının da bilinmesi gerekir.⁵Dönemin özgün koşulları nedeniyle, toprak dağılımına ilişkin güvenilir istatistik bilgilerin 1950'li⁶ yıllara kadar bulunmaması, yönetici kadroların 1930'lu yıllardaki toprak reformuna ilişkin düşüncelerinin kişisel gözlemlere ve güvenilirliği tartışmalı 1913 ve 1927 sayım sonuçlarına göre oluşturduğunu düşündürmektedir. Toprak dağılımına ilişkin verilere ihtiyatlı yaklaşmak kaydıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1913 yılında toplanan bilgilere göre toprak dağılımının yapısı son derece çarpıktı. Anadolu için derlenen bu bulgulara göre kırsal kesimde yaşayan 1 milyon ailenin % 1'i (10,000 aile) toplam toprakların % 39'una; ailelerin % 87'si (870,000 aile) ise toprağın % 35'ne sahipti. Ailelerin % 4'ü (40,000 aile) toplam toprakların % 26'sını elinde tutarken, topraksız⁷ aile oranı % 8 (80,000 aile) idi. 1920'lerin sonlarına doğru Türkiye tarımını ele alan bir araştırmaya göre ise Türkiye'de kırsal ailelerin % 5'i tarımsal alanların % 65'ine sahip⁸ gözükmekteydi. Aydemir'in belirttiği gibi 1927 sayımı "Türk ziraatının sosyal yapısı, toprakta mülkiyetinin dağılışı şekilleri gibi hususlarda malumat vermemiştir. Ve memleketimizde bu yönde sayımlardan veya bu yönle ilgili incelemelerin sonuçlarını yayınlamaktan daima kaçınılmıştır. Yalnız 1950 sayımı iledir ki, bu konuda bazı bilgiler elde edilmiştir."⁹Aydemir'in "1927 sayımının Türkiye'de ilk sayım olduğunu, gerek kadro, gerek teşkilat yetersizliği ve tecrübe noksanı dolayısıyla, bütün rakamları biraz ihtiyatla almak

5 Toprak reformu ve rejimi üzerine çalışmalar yapan isimlerin başında gelen Barkan da güvenilir veri bulmadaki sorunlardan yakınmaktadır. bkz. Barkan Ömer Lütfi , "Ziraat ve Sanayi Siyaseti", *Ülkü*, No.44, Ekim 1936, s.92-98; Barkan Ömer Lütfi, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserler I, İstanbul, Gözlem Yayınevi, 1980, s.456; 509-510. Bu makalenin orijinali için bkz. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. 6, No. 1 ve 2, 1946, s.54-145.

6 Cumhuriyet döneminde toprak dağılımına ilişkin istatistikler 1950-52 yıllarında derlenmiş ve bunlar kentler düzeyinde 1956 yılında *1950 Ziraat Sayımı Neticeleri* ismi altında yayımlanmıştı. Bkz. TC Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1950 Ziraat Sayımı Neticeleri*, Ankara, 1956.

7 DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara, 1973, s.24.

8 Aktaran Tezel Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.359.

9 Aydemir Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, 1967, s. 339.

lazım geldiği”¹⁰ uyarısını dikkate alarak, 1927 sayım sonuçlarına kısaca değinmek gerekir. 1927 yılında anket yöntemiyle yapılan ilk tarım sayım sonuçlarına göre Türkiye’de çiftçi ailelerin sayısı 1,751,239 idi. Çiftçi nüfusu, toplam nüfusun % 67.7’sini oluşturan 9,145,008 kişiydi. Her çiftçi ailesine ortalama 5 kişi düşüyordu. Her çiftçi ailesinin ektiği toprak miktarı da ortalama 25 dönüm kadardı. Ancak bu miktar bölgelere göre farklılık göstermekte idi. İçel vilayetinde bu değer 108, Edirne’de 53, Eskişehir’de 42, Bolu’da 14, Siirt’te 12, Van’da ise 10 dönümdü.¹¹ Tarım sektöründe kullanılan tarım alet ve makinelerin dökmü ise şöyleydi: 1,187,004 adet karasaban (% 84), 210,794 adet pulluk ve 15,717 adet çeşitli alet ve makineler (% 16). Bu bulgulara göre, Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda kullanılan alet ve makinelerin büyük bir çoğunluğu karasabandan oluşmaktaydı. Makine kullanımı son derece marjinaldi. 1920’li yıllardaki tarımsal üretim esas olarak *yaygın* nitelikteydi.¹² 1944 yılına gelindiğinde Türkiye tarımında makine ve tarım araçlarının sayısı ve toplam içerisindeki payı ise şu şekilde gerçekleşmişti:¹³ 419,932 adet madeni pulluk (% 97.3 pay); 956 adet traktör (% 0.2 pay); 1,900 adet traktör pulluğu (% 0.4); 103 adet biçer döver (% 0.02); 6,515 adet ekme makinesi (% 1.5) ve 2,096 adet harman makinesi (% 0.5).

1950’de yapılan tarım sayım sonuçlarına göre, topraksız köylülere bir miktar toprak dağıtıldıktan sonra bile önemli oranlara varan toprak eşitsizliği gözlemlenmekte idi. Önceki sayımlara göre daha güvenilir bilgiler içeren 1950 yılı sayım sonuçlarına göre, köylerde yaşayan 2,760,304 ailenin 336,860’ı (% 12.2’si) topraksızdı. Toprağı işleyenlerin en alt diliminde yer alan % 20’lik dilim, tarım arazisinin %1’ne sahip iken, en üstte yer alan % 20’lik dilim toprağın % 61.5’ine sahipti. Bu çarpıklık bazı bölgelerde daha da belirgindi. Buna göre Adana bölgesinde toprakların % 62.6’sı çiftçi ailelerin % 6.1’ine aitken, % 63 oranındaki çiftçi ailesi ise bu toprakların ancak % 10.5’ine sahipti.¹⁴ Barkan, ÇTK’dan bir yıl sonra kaleme aldığı “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri” isimli ma-

10 a. k, s.338-339.

11 a. k. s.338.

12 İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, a.g.k, s.37.

13 Rozaliyev, a.g.k.,s.197.

14 Avcıoğlu’ndan aktaran Yerasimos Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 3, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s.1368-1369.

kalesinde ülkedeki toprak sorununa işaret etmekteydi: "...Toprak darlığı Türkiye’de bütün deşetiyle mevcuttur ve memleketteki her türlü zirai reform teşebbüsleri için üzerinde durulmaya değer bir mesele teşkil etmektedir.”¹⁵ Toprak dağılımına ilişkin bulgular arasında bazı farklılıklar olsa da, tüm sayımlar ÇTK öncesinde toprağın oldukça eşitsiz dağıldığını, CHF içerisindeki reformcu kanadın bu eşitsizliğe müdahale ederek ÇTK’yi gündeme getirdiklerini ortaya koymaktadır.

1.1. ÇTK Öncesi Toprak Reformuna Panoramik Bir Bakış

İç pazarın entegrasyonu ve milli burjuvazinin yaratılması önündeki en temel sorunların başında ilkel tarım koşulları ve toprak dağılımındaki eşitsizliğin yarattığı olumsuzluklar gelmekteydi. Ancak ulus devletin inşa sürecinin başlangıcında, "Kuruluş" aşamasında, siyasal dengeler oldukça hassas olduğundan toprak dağılımındaki eşitsizlikleri düzeltmeye yönelik bir toprak reformu girişimi gündeme gelmemişti. Başka bir anlatımla, ulusal kurtuluş mücadelesine destek veren, toplumsal gruplar arasında büyük toprak sahipleri ve pazar için üretim yapan zengin çiftçiler de bulunmaktaydı.¹⁶ Cumhuriyet’in kuruluşu fiilen tamamlandıktan sonra toprak sorununun daha açık olarak ifade edildiği görülecek, bu da kaçınılmaz bir şekilde CHF içerisindeki toplumcu dünya görüşüne sahip reformcu kanat ile büyük toprak sahipleri arasında çatışmayı gündeme getirecekti.

Cumhuriyet’in ilanından 1945 tarihine kadar olan dönemde toprak dağıtımında reform niteliği taşıyacak bir düzenlemeye gidilmemişti. 1945 öncesinde toprak dağıtımına yönelik uygulamalar yapılmış olsa da bunlar savaşların yol açtığı nüfus hareketlerinden ve yıkıntılardan doğan ihtiyaçları karşılamaya yönelik kısmi uygulamalardı. Bu uygulamaların dışında toprak sıkıntısı çeken yerli halkla ilgili ilk hüküm 1925 yılı Bütçe Kanunu’nun 25. maddesinde yer almıştı. Bu arada "Şark Manatıkı Dahilinde Muhtaç Züraa Tevziye Edilecek Araziye Dair Kanun", "Şark Vilayeti ile Beyazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun" ve göçmen, mülteci ile göçebelere toprağa yerleştirilmesini hedefleyen "İskan Kanunu" gibi yasama

15 Barkan, "Çiftçiyi...", s.480.

16 Kuruç Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 470.

tedbirleriyle toprak hukuku alanında bazı düzenlemelere gidilmiş, 11-12 milyon dönüm arazi bu düzenlemeler çerçevesinde dağıtılmıştı.¹⁷ Dağıtılan bu araziler sulu tarıma imkan vermediği ve teknoloji kullanımını da sınırlı olduğundan (düşük verimlilik düzeyi nedeniyle) geçimlik arazi miktarının oldukça altındaydı. Buna göre 1927 yılında ülke yüz ölçümünün % 4.86'sı işlenirken, zaman içerisinde önemli bir artış olmasına karşın 1934 yılına gelindiğinde ülke arazisinin ancak % 10.2'si işlenebilmekteydi.¹⁸

Atatürk'ün 1929 yılında TBMM'nin açılış konuşmasındaki "Çiftçiye toprak dağıtımını da hükümetin aralıksız izlemesi gereken bir uygulamadır... Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak sağlamak, ülkenin üretimini artıracak başlıca önlemlerdir"¹⁹ sözleri Cumhuriyet'in en üst düzeyde toprak reformu konusundaki kararlılığını ortaya koymaktaydı. Şükrü Kaya, Nüfus Umum Müdürü Galip Peker'e büyük toprak sahiplerinin elindeki önemli miktardaki Hazine topraklarının alınarak Hazine'ye geçirilmesini ve yoksul köylülere dağıtılmasını içeren bir tasarı hazırlatmıştı. Ancak tasarı Ziraat Vekaleti ve Devlet Şurası tarafından rededilmişti. İkinci tasarıyı CHP Mardin milletvekili Ali Rıza Erten hazırlamış ancak bu tasarı da grupta "uyutulmuştu." CHP'nin 1935 yılında kabul edilen yeni parti programına "Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayretlerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgü istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur"²⁰ maddesi eklenmişti. CHP'nin 1935 Mayıs kurultayında benimsenen program bir siyasal manifesto belgesi niteliğindeydi. Peker'in kurultaydaki açıklamaları son derece açıktı: "Parti,... Türk köylüsüne toprak dağıtmak işine yeni parti programında yer veriyor. Bunun için hususi istimlak kanunları (özel kamulaştırma yasaları) yapılmasını göz önünde tutuyoruz. Tabiidir ki, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) da icap ederse diğer kanunlar gibi buna göre değişecektir."²¹

17 Sencer Muzaffer'den aktaran Köymen Oya, "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", *75 Yılda Köylerde Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.22.

18 Kepenek Yakup, *Yapısıyla ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1984, s.72.

19 Öztürk Kazım, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları*, İstanbul, 1969, s.204.

20 Keyder Çağlar ve Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt*, Aralık-Ocak 1984-84, 1985, s.53.

21 Kuruç, a.g.k., s.473.

Zirai kombinalar-köy birlikleri çerçevesinde önemli bir toprak-tarım-köy reformu yapma isteğinin giderek daha da belirginleştiği görülmektedir. Bu çerçevede 1934 ve 1937-1938'de toprak anketlerinin yapılması, Anayasa'nın kamulaştırma karşılıklarını peşin ödenmesine ilişkin 71. maddesinin değiştirilmesi, kurumsal düzeyde örgütlenmelere gidilmesi bu girişimler arasındaydı.²² Bu girişimlere karşın büyük toprak sahiplerinin siyasi güçlerini de kullanarak toprak reformuna karşı direnmeleri, buna karşın köylüden toprak reformuna ilişkin tabandan bir baskının gelmemesi, tasarlanan toprak reformunun gerçekleştirilmesini zorlaştırmakta idi. Başbakan İnönü 1936 yılının sonunda yaptığı konuşmada "Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı düşünülebilenin üstündedir" derken, "hiçbir surette köylüyü sonsuza dek topraksız kalmaya mahkum eden dar çerçeve içinde bakmaya razı olamayız" diye eklemekteydi: "*Sanayide hem üretim, hem gelir arttığı halde tarımda üretim artmamıştır. Şimdiye kadar şimendifer ve sanayi işlerinde olduğu gibi, 1937'den itibaren tarımımızı ve çiftliklerimizi kaldırmak için mühim paralar ayıracağız. Planlı ve katımlı bir çalışma devresine girmek lazımdır. Düşündüğümüz ilk plan 1000 zirai kombine üzerine tesis olunacak ve dört senelik bir tecrübeye göre geliştirilecektir. Bu sistemin yeni yöntem ve yeni âleti olacaktır. Bir toprak en çok mahsulünü yalnız bir vaziyette verir. Bu vaziyet de o toprağın işleyeninin malı olmasıdır. Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı düşünülebilenin üstündedir. Hiçbir vakit, hiçbir adamın malını zorla almak zorunda değiliz. Fakat, hiçbir surette köylüyü sonsuza dek topraksız kalmaya mahkum eden dar çerçeve içinde bakmaya razı olamayız.*"²³

1936 yılının Kasım ayında Mustafa Kemal'in Meclis'in açılış konuşmasında "Toprak Kanunu'nun bir neticeye varması" konusunda oldukça kararlı olduğu görülmektedir: "*Toprak Kanununun bir neticeye varmasını Kurultay'ın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması behemahal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır.*"²⁴ Az topraklı ve topraksız köylülere yönelik toprak dağıtma konusunda 1937 yılı önemli

22 Kazgan Gülten, "Tarım", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.9, İletişim Yayınları, s.2426.

23 Kuruç Bilsay, "Ulus Devletin Payandaları: Ekonomik Büyüme ve Mali Disiplin 1923-1950", *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.54.

24 Keyder ve Pamuk, a.g.m.,s. 52-63.

bir dönemeçti. Başka bir anlatımla, Cumhuriyet rejiminin toprak reformu olgusunu artık en üst düzeyde ele alıp, çözüm arayışlarına yoğunlaştığı yılın başlangıcı 1937 idi. Şevket Süreyya'nın ifadesiyle “Memleketin üzerinde ve 1937 başlarında halka doğru, köye doğru adeta bir seferberlik havası esiyor gibiydi ve memleket aslında, pek çabuk arkası kesilen böyle bir kendine inanış ve büyük işlere yönelik rüzgarına ne kadar muhtaçtı...fakat bu hareket, ne yazık ki, rüzgar gibi geçti.”²⁵ Atatürk 1 Kasım 1937 yılında TBMM'nin açılış konuşmasında “memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır” demektedir ve günümüz Türkiye'si tarımının da önemli sorunlarının başında gelen toprağın bölünmesi sorununa işaret etmekteydi: “Milli ekonomimizin temeli ziraattir. Bunun içindir ki, ziraatte kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar bu amaca erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu hayati iş yerinde bir şekilde amacına ulaştırabilmek için ilk önce ciddi etüdürlere dayalı bir tarım politikası tespit etmek ve onun içinde, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek uygulayabileceği bir tarım rejimi kurmak gerekir. Bu politika ve rejimde önemle yer alabilecek noktalar başlıca şunlardır; Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle bölünmez bir nitelik almasıdır, büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğu ve toprak verim derecesine göre sınırlamak gerekir. Memleketi: iklim, su ve toprak verimi bakımından tarım bölgelerine ayırmak gerekir. Bu bölgelerin her birinde, köylülerin gözleriyle görebilecekleri, çalışmaları için örnek tutacakları verimli, modern, pratik tarım merkezleri kurmak gerekir.”²⁶

Bu aşamada bir paranetez açıp dönemin en etkili yayın organı olan Kadro Dergisi etrafında toplanan ve sonraki yıllarda Kadrocu hareket olarak tanımlanacak olan aydınların toprak sorununa ilişkin yaklaşımlarına da kısaca değinmek gerekir. Kadro hareketinin en önemli simalarından İsmail Hüsrev Tökin'in Kadro Dergisi'nde çıkan makaleleri ve 1934 yılında “mecmua neşriyatından” yayınlanan Türkiye Köy İktisadiyatı isimli eserinde geliştirdiği düşüncelerin, kadroculu-

25 Aktaran YaviErsal, *Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır?*, 2. Kitap (1919-1950), Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2001, s.297.

26 İnan Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı-1933*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1972, s.127.

rın tarım ve toprak sorunlarına ilişkin çözümlerinde etkili olduğu söylenebilir.²⁷Tökin tarafından kaleme alınan yazılarda toprak reformunun Kürt sorunu ve feodalite bağlamında çözümlendiği, toprak reformu yoluyla Doğu Bölgelerindeki derebeylik düzeninin yıkılacağı belirtilmekteydi. İsmail Hüsrev Tökin “Türk Köylüsünü Topraklandırmalı, Fakat Nasıl?” isimli makalesinde “şark vilayetlerindeki derebeyliğin kül halinde tasfiyesi ve toprağın bila bedel köylüye tevzii, milli bütünlüğün temini bakımından bilhassa zaruridir” demekte, toprak reformunu Kürt sorunu ile ilişkilendirmektedir²⁸: “...Orada bilhassa Kürtçe konuşulan sahalarda için için kaynayan gayri milli hareketlerin, irticai cereyanların gıda aldığı içtimai zümreler, köylüsü ile beraber geniş topraklara tesahup etmiş beylerdir. Toprağın köylüye doğrudan doğruya tevzii demek Bey ismini taşıyan irtica kaynağı bir sınıfın ve bu sınıfla beraber Kürt meselesinin kökünden tasfiyesi demektir. Şarkta beyin kuvvet ve nüfuzu sahip olduğu geniş sahalarda üzerindeki derebeyi hukukundan gelmektedir. Beyden toprağı satın alarak köylüye satmak tarzında ıslahatın müspet bir netice vereceğini ümit etmiyoruz. Bu usul adeta derebeyini finanse etmekte ve toprak satın alan köylü, eskiden Beye hukuken bağlı iken toprağı kavuştuktan sonra borç tarikiyle iktisaden tabi olmaktadır. Binaenaleyh Beyin tesir ve nüfuzu bakidir. Mesele, toprağı bila bedel köylüye tevzi etmekte, toprağı kavuşan köylünün kredi ve istihsal vasıtaları ihtiyacının devlet tarafından temin edilmesinde ve Beylerin de buldukları sahalardan topraklarıyla hiç bir alakaları kalmamak şartıyla uzaklaştırılmasında, mukavemet edenlerin de imha edilmesindedir. Şark vilayetlerinde yapılacak toprak reformunun ilk hedefi, bu itibarla içtimai-siyasi bir karakterde olacaktır. İstihsal tekniğinin rasyonelleşmesi ilah... Buralarda şimdilik ikinci hedef olarak kalacaktır.”

27 Kadro’da tarımsal yapı ve köylülük üzerine çıkan makalelerin bazıları şunlardır: İsmail Hüsrev Tökin, “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, *Kadro*, 1(3), Mart 1932, s.25-34; Şevket Süreyya Aydemir, “Polemik: Derebeyi ve Dersim”, *Kadro*, 1(6), Haziran 1932, s.41-45; İsmail Hüsrev Tökin, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, *Kadro*, 1(7), Temmuz 1932, s.16-24; İsmailHüsrevTökin “Türk...”, s.33-39; İsmail Hüsrev Tökin, “Millet İçinde Sınıf Meselesi”, *Kadro*, 3(25), Ocak 1934, s.34-37; İsmail Hüsrev Tökin, “Millet İçinde Sınıf Meselesi II”, *Kadro*, 3(26), Şubat 1934, s.20-26. İsmail Hüsrev Tökin, “Anadolu’da Bir Köy Tipi”, *Kadro*, 2(13), 1933, s.17-21; İsmail Hüsrev Tökin, “Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü”, *Kadro*, 2(14), 1933, s.18-24; İsmail Hüsrev Tökin, “Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor”, *Kadro*, 2(21), 1933, s.21-24.

28 Tökin İsmail Hüsrev “Türk Köylüsünü Topraklandırmalı, Fakat Nasıl?”, *Kadro*, Cilt.2, 1933, s.36.

Kadroculara göre genç Cumhuriyet'in önündeki en temel engel kapitalizm öncesi arkaik yapılarıdır. Kadrocular derebeylik düzeninin tasfiyesi için toprak reformunu önermektedir. Bu çerçevede sanayi sektörü ile birlikte tarım sektörünün de planlanması²⁹ gerekirdi. Tarıma yönelik planlama ile kapalı köy ekonomisinin pazar ekonomisine dönüştürülmesi, pazar için üretimin yapılması hedeflenmeliydi. Toprak ağaları ile ittifak yapıp feodal ilişkilerin sürdürülmesi yerine bir toprak reformu yolu ile toprak ağalarının iktisadi ve siyasi nüfuzunun kırılması ulusal ekonominin inşası açısından gerekliydi: *“Derebeylik nizamının tasfiyesi, Şarkta, uzun asırlar imtidadınca topraksızlaştırılan mülkiyetsizleştirilen köylünün mal ve mülkiyet sahibi kılınması neticesinde bitecektir. Küçük çiftçilik, toprak köleliğinin zıttıdır ve derebeylik münasebetlerinin en emin tasfiye vasıtasıdır...Derebeylik nizamının tasfiyesi, Türk inkılabının tabii bir mevzudur. Bunun içindir ki Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğunun zıttına olarak, daha, ilk adımdan itibaren derebeyin karşısında açık cephe almış bulunuyor. Yeni Türkiye'nin ahlakı, ne şöven, ne de emperyalisttir.”*³⁰

Toprak reformunun 1936-37 yıllarından itibaren en üst düzeyde dillendirilmesine ve hükümet programına alınmasına karşın, reformun yaklaşık sekiz yıl sonra 1945 yılının Haziran ayında yasalaşmasının nedeni, Dünya Savaşı kadar toprak reformuna karşı gösterilen ve çoğu siyasi nüfuza da sahip büyük toprak sahiplerinin olumsuz tavırlarından kaynaklanmıştı.³¹ 1942 yılının Temmuz ayında Ziraat Vekilliği görevine getirilen ve toprak reformunun yapılmasını ısrarla savunan simaların başında gelen Şevket Raşid Hatiboğlu'nun sözleri toprak reformu girişimlerinin panoramasını çizer gibiydi: *“1924-1936 arasında partinin edebiyatında, sadece çiftçiye topraklandırma sözleri yer aldı. O da daha ziyade hazine arazisinden köylüye toprak vermek anlamında...Toprak reformu sözleri yok. Yahut da ancak Ziraat Bankası yolu ile ne yapılabilirse...Parti programında 1926 dan itibaren bu mesele yer almaya başlar ve bu 1950'ye kadar devam eder. 1950'den sonra parti, Toprak ve Reform işini tamamen terkeder...Toprak Reformu sözlerini, galiba*

29 Tör Vedat Nedim, “Sanayi Planından Sonra Ziraat Planı”, *Kadro*, 3(35-36), 1934, s.23-27.

30 Aydemir Şevket Süreyya, “Polemik: Derebeyi ve Dersim”, *Kadro*, 1(6), 1932, s.44-45.

31 Avcıoğlu, a.g.k.,s.491.

evvelâ ben ortaya attım. Toprak hareketi üzerinde evvela Şükrü Kaya³² Nüfus Umum Müdürü Galip Peker'e bir tasarı hazırlattı (1933-1934). Bu tasarıya göre toprakların tapusuz kısmı Devlete mal oluyordu. Fakat tasarı hem Ziraat Vekâleti, hem Devlet Şûrası tarafından reddedildi. İkinci tasarıyı Halk Partisi Grubu Mardin Mebusu Ali Rıza Erten'e hazırlattı (1933-1934). Fakat o tasarı da grupta uyudu. Dr. Refik Saydam da Sağlık Bakanı iken bir İskan Kanunu Tasarısı hazırlatmak istemiş, o da yarım kalmıştı. Nihayet Ziraat Vekili Muhlis Erkmén 1941-1942 sıralarında bir Toprak Kanunu üzerinde çalışmalara girişmişti. O da netice alamadı. Benim 1942 Temmuz'unda vekil olduğum zaman durum buydu. Hepsini de iyi niyete dayanan bu çalışmalar, maalesef neticelere ulaşamamışlardı.”³³

2. ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU'NUN GEREKÇESİ VE GEÇİCİ KOMİSYON RAPORU

Bu bölümde ÇTK'nın gerekçesi ve geçici komisyon raporu inceleyerek, ÇTK'nın yasalaşma süreci çözümlenecektir. Başka bir ifadeyle, CHF içerisinde reformcu kanadın toprak sorununu çözmeyi hedefleyen girişiminin büyük mülk sahipleri tarafından nasıl içerisinin boşaltılarak işlevsizleştirilmek istendiğini (tasarıda Çiftçi Ocakları'nın çıkarılarak, “zararsız hale” getirilmesi) ve hükümetin bu girişime karşı, 17. maddeyi tasarıya ekleme süreci ele alınacaktır.

32 Aydemir'in Şükrü Kaya'ya ilişkin çizdiği portre son derece ilginçtir: “Şükrü Kaya İnönü'nün Başvekilliği devrinde kurulan kabinelerde vazife alan Vekiller içinde en kültürlü görüneniydi. Paris'te okumuştü. Çok genç yaşta İttihat ve Terakki rejimi onu, ‘İskân ve Mühacirin Umum Müdürlüğü’ ne getirdi. O da mütehassıslar çağırıldı. Araştırmalar yaptırdı. Avrupai bir çalışmaya girişmek istidadı gösterdi. Artarda muharebeler, tabii bu çalışmaları aksattı. Harpten sonra, yâni mütareke devrinde İngilizler tarafından tevkif edilip Malta'ya sürüldü. Ermenilerin göçürülmesi içinde ilgili olarak suçlanıyordu. İstiklal Savaşı içinde sürgünler dönünce o, memleketi olan Muğla'ya gitti. Galiba Kuşadası'na yerleşti. Zaferi takip eden ilk seçimde (1923) Muğla Mebusu olarak Ankara'ya geldi. İhtiyatlı ve emin adımlarla ilerledi. Meseleleri derinden gören bir tarafı vardı. Ama bu görüşlerini açığa vurmazdı. Daima kapalı, ihtiyatlı ve ikinci plânda kalmasını bildi. Atatürk'ün ölümüne yaklaştığı günlerdeki bazı hareketleri-ki, bunlara bu cildin başında değinilmiştir- onu İnönü'nün Cumhur reisliğine seçilmesinden sonra Kabine dışı bıraktırdı. Bir daha Parlamento'ya giremeyerek İstanbul'da bir nev'i, küskün hayatı yaşadı ve öldü. Hülâsa verebileceği bir şeyler olan, fakat verebileceğini vermeyen bir insandı” (Aydemir, İkinci...,s.335-336).

33 Aydemir, a.k., s.335.

2.1. Gerekeçesi

“Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı” Tarım Bakanlığınca hazırlandıktan sonra Başbakanlıkça 17.1.1945 tarih ve 71-302, 6/143 sayılı yazıyla Başbakan Saraçoğlu tarafından TBMM’ne sunulmuştu. ÇTK’nın gerekçesi³⁴15. maddede altında toplanmıştı. Tasarının gerekçesinde; *“Bir milletin üremesi, iktisatça gelişmesi ve kuvvetlenmesi, her şeyden önce, o milletin vatan olarak benimsediği arazinin genişliğine; çeşitliliğine ve yararışlılığına bağlıdır... ”*³⁵ denmekte, ancak bunun tek başına bir şey ifade etmeyeceği, arazinin vatandaşlar arasında paylaştırılmasına, mülkiyet rejimine de bağlı olduğu belirtilmekteydi: *“Arazinin genişliği, çeşitliliği ve yararışlılığı, milletin gelişmesi için, sadece birer malzemedir, arazi bu halleri ile yalnız ve yalnız bir imkan eder. Bu imkânların gerçekleşmesi büyük ölçüde, arazinin millet kişileri arasında paylaşılması şekline, daha doğrusu elverişli bir mülkiyet rejiminin ve bünyesinin varlığına bağlıdır.”*³⁶ Gerekeçede, mülkiyet rejimin değiştirilmesi yanında işletme rejiminin de değiştirilmesi önerilmekte; *“Arazinin işletilmesi rejiminin içtimai tesirleri de gözden irak tutulmayacak kadar büyüktür. Arazinin sahipleri tarafından işletilmesini ana prensip sayan bir işletme rejimi toprağına bağlı, köklü, kendi mülküne dayanır müstakil bir çiftçi kalabalığı yaratır. Bu çiftçi kalabalığı her çeşit içtimai sapkınlıklara karşı durur”*³⁷, bu çerçevede arazinin işletilme rejiminde feodal bir kalıntı olan ortakçılığın da tasfiye edilmesi (o günkü koşullarda son derece ileri bir adım olarak görülebilecek) gerekliydi: *“Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı ortakçılıkla arazi işletme şekli bugün de sürüp gitmektedir. Ortakçılıkla arazi işletme şekli kısmen tımar ve zeamet sistemlerinden azma bir sistemdir...Bu şekil işletmeye en ziyade büyük arazi mülklerinde rastlanmaktadır. Haddizatında ortakçılıkla işletme şekli iptidai bir işletme şeklidir. Bu şekil işletmede arazi onu benimseyenler tarafından işletilmez, başkaları tarafından işlenir. Diğer bir ifade ile arazi işleyenler, işledikleri araziye temellik etmezler... Halbuki, arazinin hakkıyla işlenip mamur bir hale gelebilmesi için, ona onu işleyenlerin temellük etmeleri gerekir...Ortakçılıkla işletmenin halihazırdaki şekli hem mülk sahipleri, hem ortakçılar, hem de millet ikti-*

34 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt:17, (S.Sayı:97), s.1-8.

35 a. k., s.1.

36 a. k., s.2.

37 a. k., s.1-4.

sadı menfaatleri bakımından zararlıdır. Bu sistem kendi içinde, Türkiye ziraatının teknik, iktisadi ilerlemesini köstekleyen bütün engel kuvvetleri toplamaktadır.”³⁸

Tasarının VII. maddesinde ifade edilen; *“arazinin rasyonel bir şekilde kıymetlendirilmesi ve sakladığı bütün imkânların gerçekleştirilmesi dâvasında ziraatımızda göze çarpan vâkalar sâdece bunlardan ibaret”³⁹* olmadığı belirtilerek, söz konusu “vâkalar” şu şekilde sıralanmaktaydı: *“Memleketimizde arazi mülklerinin tapulaştırılması, arazi mülklerinin sınırlandırılması, arazi mülklerinin tescili işlerinin yeni baştan düzenlenmesi, arazinin teknik bakımdan ıslâhı yollarının açılması gibi her biri kendine göre ehemmiyetli diğer meseleler de vardır... Bundan ötürü; önce çiftçilere toprak dağıtılması ve müstakil çiftçi ocaklarının kurulması dâvası öz olarak alınmıştır.”⁴⁰*

Kısaca, Cumhuriyet tarihinin en radikal toprak reformu girişimini oluşturan ÇTK ile mülkiyet ve işletme rejimi yanında, pre-kapitalist üretim ilişkilerinin (özellikle ortaklık rejiminin) tasfiyesi hedeflenmekte, modern kapitalist işletmecilik açısından toprakların parçalanmasını amaçlayan Çiftçi Ocaklarının kurulması öngörülmekte idi. Böylelikle, tarım sektöründe sağlanacak gelişmeler sonucunda ekonomik kalkınmanın en temel payandalarından (1930’lu yıllarda sanayide sağlanan gelişmeler ile birlikte) biri de tamamlanmış olacaktı.

2.2. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Geçici Komisyon Raporu

ÇTK Tasarısı geçici komisyon raporunu hazırlamak için Adalet, Anayasa, Bütçe, Ekonomi, İçişleri, Maliye, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarından dörder üye seçilmişti. Komisyon üyeleri üç aya yakın bir süre boyunca 45 toplantı yapmıştı. Komisyon başkanlığına İzmir Milletvekili Recep Köker seçilirken, sözcülüğüne ise Aydın milletvekili büyük toprak sahibi Adnan Menderes getirilmişti. Yapılan toplantıların hepsine Tarım Bakanı katılırken bazı toplantılara Adalet ve Maliye Bakanları, son iki toplantıya ise Başbakan katılmıştı. Geçici komisyon 3.5.1945 tarih ve 1/386 esas nolu raporunda hükümetin önerdiği tasarının esasına ilişkin bazı önemli değişiklikler ve ilaveler yapmış, hükümetin tasarısında yer alan 50 madde geçici komisyon tarafından 66’ya çıkarılmıştı.

38 a. k.,s.6.

39 a. k., s.6.

40 a. k.,s.6..

Komisy on, hükümet tasarısında yer alan toprak mülkiyeti ve iş letilme rejimine yönelik tespitlere katılmakla birlikte, “z irai kalkınmamızın, önemli de olsa, ancak bir iki problemini çözmüş olacağımızı ve uzun asırların ihmalinin önümüze yığıldığı büyük zorlukların yine yenilenmemiş kalacağını da kabul etmek zaruretindeyiz⁴¹” diyerek hükümet tasarısından ayrıldıkları noktayı belirtmekteydi. Komisyon, toprak reformunda izlenecek yöntemi ise “Türkiye’de yapılacak toprak ıslahatı, bir taraftan başka memleketlerdeki bütün tatbikat ve tecrübeler diğer taraftan memleketimizin realiteleri gözönünde bulundurularak yapılmak gerekir”⁴² şeklinde ortaya koymuştu. Geçici Komisyon raporuna göre tasarının amacı, pazar için üretim yapan, “ziraat tekniğine daha çabuk uyma kabiliyeti olan”⁴³, orta ölçekteki tarımsal işletmelerin sayısını artırmak olmalıydı. Rapora göre “Topraklandırma dâvasında memleketimizde karşılaşılan” önemli bir güçlük de Karadeniz’in belli kentlerinde nüfusa oranla işlenebilecek toprak miktarının çok az olmasından ve kamulaştırılabilecek orta ve büyük ölçekli arazilerin olmasından kaynaklanmaktaydı. “Onun için sözü geçen vilâyetlerimizde elimizdeki kanunla topraklandırma konusunda yapılacak esaslı bir iş yok demektir.”⁴⁴ Raporda bu durumun tam karşısında ise “nüfusu az olan vilâyetlerimizde çok mümbit toprakların boş yatmakta olduğu” belirtilerek bu sorun karşısında “iç iskân politikası” önerilmekteydi: “Şüph e yok ki böyle bir politikanın tatbıkında büyük mali külfetler yanında bir de, yerleştirdikleri yerlerden bu maksatla naklolunacak halkımızın şiddetli mukavemetine mâruz kalmak gibi yenilmesi güç zorluklar da vardır; fakat durum odur ki toprağı çok dar bölgelerde darlık içinde bunalan yurttaş kütlelerinin dertlerine çare bulmak için bütün bu zorlukları göze almak zaruridir. Çünkü bu gibi yerlerdeki yurttaşlarımız buldukları yerlerde ortakçılık veya ziraat ameleliğiyle olsun geçim ve iş alanı bulamamakta ve pek çoğu nafakalarını uzak yerlerde aramaktadırlar.”⁴⁵

Geçici Komisyon, hükümet tasarısının maddelerinden iki temel değişikliğ e gitmişti. Bu değişikliklerinden birincisini hükümet tasarısında

41 a. k., s.10.

42 a. k.,s.10.

43 a. k., s.11.

44 a. k., s.11.

45 a. k., s.11..

yer alan ve esas olarak toprağın bölünmesini engellemeyi hedefleyen “Çiftçi Ocağı” yapılanmasının tasarıdan çıkarılması olmuştur. Geçici Komisyon raporunda söz konusu maddenin çıkarılmasını “memleket menfaatlerine uygun telâkki edilmediğinden ocak müessesesinin tasarıdan çıkarılması Hükümetin de muvafakatiyle kabul edilmiştir”⁴⁶ şeklinde açıklamıştı. Hükümet tasarısının 7. maddesinde Çiftçi Ocağı Arazisi, bölgelerin özelliklerine göre, bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile bireylerinin iş güçlerinin değerlendirilmesine yetecek genişlikteki arazi olarak tanımlanmıştı. Amaçlanan 30-500 dönüm arasında çiftçi ailelerin yaratılması, toprağın parçalanarak bölünmesini önlemektir. Çiftçi ocakları arazileri 25 yıldan önce satılamazdı. Aile reisinin ölümünden sonra toprakların parçalanmasını önlemek için ise mülkiyet aileden sadece bir kişiye bırakılabilecekti. Bu topraklar hacize konu olamayacağı gibi ipotek de edilemeyecekti. İşlenmeyen topraklar ocak reisinden alınacak başka bir çiftçiye aktarılacaktı. Çiftçi Ocakları arazilerinde Anadolu’da o yıllarda yaygın olarak kullanılan ortakçı⁴⁷ kullanılmayacaktı.⁴⁸

46 a. k., s.16.

47 Tökin, Türkiye tarımında yaygın olarak gözlenen “ortakçılık” ilişkisinin arkaik boyutunu 1930’lu yıllar gibi erken bir zaman kesitinde çözümlemekteydi: “... Türkiye’nin bilâ istisna her yerinde mahalli şartlara göre şekil değişen bir toprak meselesi vardır. Bu toprak meselesi bazı yerlerde (Şark vilâyetlerinde) derebeylik münasebeti bakiyesi halinde bazı yerlerde derebeyliğin bir istihalesi, yeni münasebetlere intibak etmiş bir şekli addettiğimiz “toprak ağalığı” yani ortakçılık (Şark vilâyetlerinden Ege denizi sahillerine kadar olmak üzere Anadolu’nun her yerinde) tarzında tezahür eder. Topraksız yahut toprağı az fakat sây vasıtalarına malik küçük köylü, daima iyi toprakları elinde bulunduran büyük toprak sahiplerine müracaata mecburdur. Meselâ Alaşehir’de, Alaşehir ovasının en münbit kısımlarını ve yarısından fazlasını işgal eden 4-5 çiftlikte köylü ortakçılıkla çalışır. Ortakçılık toprağı olmayanla toprak sahibi arasında aynı mübadeleye müstenit bir münasebettir... Ortakçılık eden köylü, toprak sahibine istihsal maksadı ile yahut herhangi bir şekilde borçlanmıştır. Bu borcu şu şekilde öder: Mahsulün idrakinde tohum ve diğer masraflar çıktıktan sonra mahsul üçte bir yahut yarı yarıya taksim olunurken ortakçı kendi hissesine düşen mahsulü borcuna mukabil toprak sahibine verir ve elinde bir şey kalmaz. Yaşayabilmek için tekrar borçlanır. Ekseriyetle büyük çiftliklerin yanında bulunan köylerin halkı, çiftlik topraklarında ortakçılık etmek mecburiyetinde kaldıklarından toprak sahiplerine bu şekillerde borçlanmışlardır” (Tökin, “Türkiye...”, s. 29-30, s.33-34).

48 Barkan, “Çiftçiyi...”, s. 468; 491; Tezel, a.g.k.,s.383..

Barkan, Çiftçi Ocaklarının tasarıdan çıkarılması ile birlikte “bu kanun hakiki ve tam bir toprak kanunu olmak vasıflarını büsbütün kaybetmiştir”⁴⁹ değerlendirmesini yaparken, yapılacak düzenlemelerle “*Miri arazi rejiminde reya çiftliklerinin prensibini hatırlatan, çiftçi ocakları müessesesi bir hakikat olacaktır*” demektedir: “*Bugünkü Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’ bizi, eski Arazi Kanunnamesinin ruh ve prensiplerine uygun olarak, üç sene işletilmeyen toprakların sahiplerinin elinden alınacağı prensibine, devlet için yüksek murakebe hakkı tanınan topraklar üzerinde fertlere kayıtsız şartsız mutlak mülkiyet hakkı tanımamak esasına yaklaştırdı. Yarın çıkması ihtimal dahilinde olan diğer kanunların da, eski Arazi Kanunnamesinde olduğu gibi, toprağın hakiki sahibinin devlet olduğu (toprakların «nationalisation»)’u ve herkesin devlete ait olan bu topraklar üzerinde ancak işleyebildiği kadar toprağın, amme menfaatlerini tatmin edici bir şekilde işlediği müddetçe, tasarrufu altında bulundurabileceği prensibini daha fazla ve bütün şümul ve icaplarıyla benimsemesi mümkündür. Bu suretle, Miri arazi rejiminde reya çiftliklerinin prensibini hatırlatan, çiftçi ocakları müessesesi bir hakikat olacaktır.*”⁵⁰

Tasarıda ikinci önemli değişiklik ise ÇTK’nın en çok tartışmalara neden olan ve tasarıya ruhunu veren 17. madde ile ilgiliydi. Hükümet tasarısında yer almayan bu madde, komisyondaki gelişmelerin hükümet tasarısı aleyhine dönmesi ile birlikte, son anda yapılan bir değişiklikle komisyon raporuna eklenmişti. Başka bir anlatımla, büyük toprak sahipleri Çiftçi Ocaklarını tasarıdan çıkarıp, tasarıyı “zararsız” hale getirdikten sonra, İsmet İnönü ve daha radikal bir toprak reformunu savunan CHF içerisindeki reformcu kanat 17. maddeyi tasarıya eklemişlerdi. Geçici Komisyon 17. maddeyi şu şekilde belirlemişti: “*Topraksız veya az topraklı çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiraçılıkla işlenmekte olan veya hiç arazisi olmayıp ötedenberi tarım işçiliği ile geçinenlerin üzerlerinde yerleşmiş buldukları arazi, o bölgede (39) ncu madde gereğince dağıtmıya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Şu kadar ki, bu hükmün uygulanmasında daha yakınında dağıtılabilecek veya kamulaştırılabilecek araziden bunlara verilmesi mümkün olan miktarın bu çiftçileri topraklandırmaya yetmemesi şart-*

49 Barkan, “Çiftçiyi...”, s. 489.

50 Barkan, “Çiftçiyi...”, s. 491.

tır. Cıvardaki çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla işlenmekte olan arazi dahi bu çiftçilere dağıtılmak üzere yukarıdaki şartlar ve esaslara göre kamulaştırılabilir. Bu gibi yerlerde köy varsa köy öğretmeni için köy tüzel kişiliği adına da bir yer verilir.”⁵¹

2.3.Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Temel Özellikleri

ÇTK Tasarısı, Tarım Bakanlığınca hazırlandıktan sonra Başbakanlığın 17.1.1945 tarih ve 71-302, 6/143 sayılı yazısıyla TBMM Başkanlığı'na sunulmuştu. Kanunun amaçları 1.maddede şu şekilde ifade edilmişti: “ *Bu kanunun güttüğü başlıca maksatlar şunlardır: a) Arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçilere bu kanun gereğince topraklandırmaları kabul edilenleri, aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak; b) Kendilerine arazi verilenlerin yeter arazisi bulunup istihsal vasıtaları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek; c) Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak.”*

ÇTK' ya radikal nitelik kazandıran esas madde, sonradan geçici komisyon tarafından tasarıya eklenen 17. madde idi. Bu madde CHF içerisindeki halkçı, reformcu kanat ile büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi bloğu arasındaki mücadelenin giderek kristalize olmasını göstermesi açısından da son derece önemliydi. Savaş koşullarında giderek palazlanan vurguncu ticaret burjuvazisi ile toprak ağalarından oluşan koalisyona karşı 1929 krizinden ve savaş yıllarında ekonomik durumları gittikçe bozulan yoksul köylülüğü yanında yer almak isteyen, bölüşüm ilişkilerine duyarlı, reformcu, toplumcu dünya görüşüne sahip kanadın mücadelesiydi söz konusu olan. Sonradan kanunlaşacak olan 17. madde tasarıda şu şekilde tanımlanmıştı: “ *Topraksız ve az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39 uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16 ncı maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.”*

51 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt: 17, (S.Sayı:97), s.26-27.

17. maddede geçen 39. madde ise topraksız ailelerin (“hiç arazisi olmayan” ve “toprağı yetmeyen” ailelere) yeterli düzeyde toprağa kavuşmalarını düzenlemektedir: “Hiç arazisi olmayanlara, bölgelere ve tarım çeşitlerine göre bir çiftçi ailesinin geçinmesine ve aile fertlerinin iş kuvvetlerinin değerlendirilmesine yetecek genişlik, kuvvet ve çeşitte olmak üzere küçük arazi haddi içinde arazi verilir. Toprağı yetmeyenlerin arazileri yukardaki fıkra hükümleri dairesinde yeter miktara çıkarılır. Verilecek arazinin imkân nispetinde bir yerde ve toplu olması gözetilir. Toplu bir şekilde bağ ve bahçe yapılmasında fayda görülen yerlerde hiç arazisi olmayanlarla, arazisi yetmeyenlere ve arazisi yeter derecede olanlara kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve en çok üç dönümü geçmemek üzere Hazine topraklarından ayrıca bağ ve bahçe yeri verilebilir.”

Kamulaştırılacak olan bu arazilerin kimlere verileceği ise “Arazi Verilecekler” başlığı altında dördüncü bölümün 34. maddesinde düzenlenmiştir: “Bu kanun hükümlerine göre dağıtılacak arazi aile reisine verilir. Arazi verilmesinde aşağıdaki sıra gözetilir: a) kendisinin veya ailesinin hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortakçılık, kiracılık yapanlar; b) Kendisinin veya ailesinin arazisi yetmeyen çiftçiler; c) Tarım ve Veteriner Fakültesi ile okulları veya Tarım Bakanlığınca tanınmış tarım kuralarını bitirenlerden arazisi olmayanlar veya yetmeyenler; d) Tarım işçiliği ile geçinenler; e) Aile dışında kalmayı tercih eden fürular; f) Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenlerden; g) 59 uncu madde hükmüne göre miras ortaklığından ayrılanlar. Bu kanuna göre aile; karı, koca ve birlikte oturan fürulardır. Reşit olan fürular kendi arzuları ile aile dışında kalabilirler. Bu madde şümulüne giren kimselerden bağımsız bir işletme kuracak durumda bulunanlara, aile sahibi olanlara dahi arazi verilir.”⁵²

Kanunun 34. maddesi “arazi verilmesinde” aşağıda belirtilen sıranın gözetileceğini düzenlemekte, arkaik bir ilişki olan ortaklığı ortadan kaldırmayı ve “arazisi yetişmeyen” yoksul köylülüğü hedeflediği görülmektedir: “a) Kendisinin veya ailesinin hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortakçılık, kiracılık yapanlar; b) Kendisinin veya ailesinin arazisi yetmeyen çiftçiler; c) Tarım ve Veteriner Fakültesi ile okulları veya Tarım Bakanlığı’na tanınmış tarım kuralarını bitirenler-

52 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, 4753 Sayılı Yasa, Resmi Gazete, Sayı: 6032, Kabul Tarihi: 11.6.1945; Resmi Gazete Tarihi: 15.6.1945.

den arazisi olmayanlar veya yetmeyenler; d) Tarım işçiliği ile geçinenler; e) Aile dışında kalmayı tercih eden fürular; f) Göçebeler, göçmenler ve göçürülenlerden; 59.madde hükmüne göre miras ortaklığından ayrılanlar. Bu kanuna göre aile; karı, koca ve birlikte oturan fürulardır. Reşit olan fürular kendi arzuları ile aile dışında kalabilirler. Bu madde şümülüne giren kimselerden bağımsız bir işletme kuracak durumda bulunanlara, aile sahibi olanlar dahi arazi verilir.”

Kanununun 36. maddesi ise dağıtılacak toprakların üretici tarafından doğrudan işletilmesini şart koşmakta, etnik olarak Türk olma şartını getirmekte, toprağın gerçek yeni sahiplerinin ellerinde kalmasını hedeflemekteydi : “Madde 36 - Arazi verileceklerin Türk olmaları ve medeni hakları kullanma yeterliliğine sahip bulunmaları ve çiftçi olmaları veya çiftçilik yapmayı yüklenmeleri ve her iki halde de verilecek araziyi kendilerinin işletmeleri şarttır. Vasisi ister ve sulh yargıcı da izin verirse, velisi olmayan küçüklere de toprak verilebilir.”

ÇTK daha genel olarak değerlendirildiğinde, toprak reformu ile birlikte tarım reformu özellikleri de taşımaktaydı. Bu yapıyı ÇTK’ nın birinci maddesinin “B” bendinde görmek mümkündür: “B) Kendilerine arazi verilenlerin yeter arazisi bulunup istihsal vasıtaları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek” için ise 47. maddede ifade edilen “Arazi verileceklerle kuracakları işletme, yapı ve tesislerini meydana getirmek, bunların onarılmasını ve işletmenin yıllık işletilmesini sağlamak üzere Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasında kurulacak özel bir fondan kredi” açılması öngörülmekteydi. Kanununun 47. maddesinde fondan kuruluş ve onarma kredisi için 25 yıl, işletme kredisi için ise 3 yıllık vade öngörülmekte, çiftçilerin uygun kredilerle desteklenmesi hedeflenmekte idi: “Madde 47 - (Değişik madde: 22.03.1950 - 5618 S.K./I. md.) Arazi verileceklerle kuracakları işletme, yapı ve tesislerini meydana getirmek, bunların onarılmasını ve işletmenin yıllık işletilmesini sağlamak üzere Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası’nda kurulacak özel bir fondan kredi açılır. Kuruluş ve onarma kredisi 25 ve yıllık işletme kredisi üç yıla kadar vadeli olabilir. Bu kredilerin açılma şekillerine ve miktarlarına ve % 5 i geçmemek üzere faizlerine ilgili esaslar Maliye, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarınca birlikte belirtilir.”

3. ÇTK TASARISI ÜZERİNE YAPILAN TARTIŞMALAR

ÇTK hakkında Mecliste ilk görüşme 14 Mayıs 1945'te 54. birleşimde yapılmış ve aralıklarla süren çalışmalar 11 Haziran 1945 yılına kadar devam etmişti. ÇTK'ya yönelik en temel eleştiri özel mülklerin de kamulaştırılmasını öngören 17. maddeden kaynaklanmaktaydı.

Dönemin büyük toprak sahiplerinden Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, 54. birleşimde yaptığı konuşmada “Çok zararlı gelen Hükümet teklifinin zararını azaltmak için” uğraştıklarını, fakat “zihniyetin aslı iyi değildi ve o kötü zihniyetten Hükümeti ayırmak imkanının bulamadık”⁵³ diye yakınmaktaydı. Sazak, “*En âciz, en miskin ve beceriksiz bir adam*” olarak nitelendirdiği ve günümüz koşullarında “nefret söylemi” olarak da görülebilecek “ameleye” toprak dağıtılmasına öfke duymaktaydı: “*Şimdi bu kanunun zararlı yerlerini arzedeceğim. Komisyon mesaisini bitirdikten sonra Hükümetten son bir ilave geldi. Toprak dağıtılması bu yerde oturan ameleye de kabul edildi. Ben havsalama sığdıramadım. Orada rica ettim, bu kötüye varır dedim...Hükümet toprağı elinden alacak, o adama verecek, hem nasıl adama toprağı veriyor? En âciz, en miskin ve beceriksiz bir adama...Şimdi burada ameleye toprak verelim diyoruz. Bu iş nereye yarar?Bizzat Sayın Başbakanımıza dedim, tatbikat neye varır diye? Yalvardım, yakardım, olmadı, çıktım...Arkadaş, meselâ senin dört oğlun vardır, birisi kendi kendine şef olur, patron olur, diğerleri de ameleliğe bile lâyük olmyabilir. Yaradılış bu, ne yaparsın...Arkadaşlar, bu amele işi bütün köyleri altüst eder. Bu pernsip kabul edilince yarın amele şu apartmanın bir odasını da istemek hakkı olacaktır. Böyle bir prensip kabul ediyoruz birader.*”⁵⁴

DP muhalafetinin Meclis'teki en önemli siması olmadan önce Menderes'in CHP döneminde sadece iki konuşması vardı. Bunlardan birincisi 1933 yılında, diğeri ise 1939 yılında önemsiz konular üzerine yaptığı konuşmaydı.⁵⁵ Menderes'in 16 Mayıs 1945 tarihinde ÇTK üzerine yaptığı konuşma⁵⁶ son derece radikal ögeler içermekte ve ait olduğu sınıfın çıkarlarını yansıtmaktaydı. Menderes'in arazide parçalan-

53 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Cilt: 17, Elli Dördüncü Birleşim, 14.5.1945, s.79.

54 a. k., s.81.

55 Çizmeli Şevket, *Menderes Demokrasi Yıldızı?*, Arkadaş Kitabevi, Ankara, 2007, s. 110.

56 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt. 17, Elli Beşinci Birleşim, 16.5.1945, s.116.

mayı önlemeyi, tarımda verimli işletmeleri hedefleyen ve bu çerçevede miras hukukuna da müdahaleyi içeren ÇTK Tasarısının ilk biçiminde yer alan Çiftçi Ocaklarını⁵⁷ Hitler Almanyası'ndaki "Erhof Kanunu" na benzetmekteydi. Menderes, "Bunlar nasyonel sosyalist rejiminin iskân, Toprak Kanunu olan Erhof Kanunundan hemen hemen aynen iktibas olunmuş düşünce ve hükümlerdir" demektedir ve eklemektedir: "*Tasarıdaki ve gerekçedeki çiftçi ocakları kurmak ve çiftçiliği meslek haline getirmek mihveri etrafındaki düşünce ve hükümlere gelince: Sabrınızı fazla tüketmemek için bu konuyu uzun boylu incelemeye tâbi tutmaksızın diyebilirim ki, ocak müessesesi ileriye değil, geriye bakan bir zihniyete dayanmaktadır. Çiftçiliği meslek haline koymak fikri de modern iktisadi hayatın gerektirdiği bir iş bölümü mefhumu ile izah olunamaz. Bunlar nasyonel sosyalist rejiminin iskân, Toprak Kanunu olan Erhof Kanunundan hemen hemen aynen iktibas olunmuş düşünce ve hükümlerdir.*" Menderes, ÇTK tasarısının "iyi bir hazırlık mahsulü olmadığı", ÇTK tasarısını savunan Hatipoğlu'nu "tezad" içerisinde bulunduğunu belirterek şu eleştirileri yapmaktaydı: "*1. Hükümetin tasarısının 15 senedir olgunlaştığı Tarım Bakanınca ifade olunmasına rağmen iyi bir hazırlık mahsulü değildir. Böyle bir kanunun tatbikını sağlayacak müesseselerin temelleri atılmamış, vasıtalar yaratılmamış, elemanlar yetiştirilmemiş ve gereken teşkilatın kurulması dahi derpiş edilmemiştir. 2. Hükümet tasarısının dayandığı mucip sebepler yerinde değildir. 3. Geçici Komisyonun hazırladığı metinle, Hükümet tasarısının bir çok hatalı ve zararlı hükümleri tadil edilmiş ve yurddaşa teminat verecek ve tatbikatı kolaylaştıracak birçok yeni hükümler ilave olunmuştur. 4. İkinci müzakereden sonra bazı maddelerin üçüncü defa müzakeresi usule ve iç tüzüğe aykırı olduğu gibi yapılan tadilâtta zararlı olmuştur. 5. Tarım Bakanlığının Toprak Kanunu muvacehesinde on sene evvelki düşünceleriyle bugün Hükümetçe huzurunuzda getirilen tasarı arasında külli fark vardır. Vaktiyle Tarım Bakanlığı namına o raporu yazan Sayın Hatipoğlu, elimizdeki tasarımı hazırlayan Tarım Bakanı Hatipoğlu ile tezdad halindedir.*"⁵⁸

57 Çiftçi Ocakları köylerde oluşturulmak istenen yeni mülkiyet yapısı ile ilgili olarak "müstakil çiftçi ailelerinin yaratılması, çoğaltılması, devam ettirilmesi ve toprağın parçalanmaması gayesiyle" köylerde yeni bir yapılanmayı öngörmekte, idi. Bkz. Barkan, "Çiftçiyi...", s. 469.

58 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Cilt. 17, Elli Beşinci Birleşim, 16.5.1945, s.117..

Meclisin 56. birleşiminde konuşan Kütahya Milletvekili Alaaddin Tiridoğlu tasarımı savununurken toprak reformunun Atatürk ve İnönü tarafından açıkça halka vadedildiğini belirterek, reform girişiminin konjonktürel bir olgu değil, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren CHF'nın gündeminde olduğunu belirtmekteydi: *"Bu kanun Ebedi Şef Atatürk'ten başlayarak, Milli şef İnönü tarafından ve gelmiş geçmiş başbakanlarımız tarafından Cumhuriyet Halk Partisi'nin Büyük Kurultayları tarafından muhtelif vesilelerle 'Türk köylüsü efendimizdir, onu toprak sahibi edeceğiz' diyerek bu milletin büyük bir kısmına açıkça vadedilmiş bulunmaktadır...her Parti Kurultayında toprak davası, toprak meselesi programlarımızda en önde yer almıştır. Bundan başka Atatürk ve Milli Şef bizden evvel geçmiş meclislere ve bize her sene Şefler Meclisi açış nutuklarında bu kanunun çıkarılmasını tavsiye etmişlerdir."*⁵⁹ Tiridoğlu aynı konuşmasında toprak tasarısı tartışılırken iki zihniyetin ortaya çıktığını bunlardan birincisinin "statükoyu olduğu gibi muhafaza etmek" isteyen zihniyet olduğunu, ikincisinin ise "amele, yarıcı olarak" çalışanları toprak sahibi yapmak olduğunu belirterek kendisinin ikinci zihniyeti temsil ettiğini belirtmekteydi.

ÇTK'nın en radikal muhaliflerinden Sazak, 1 Haziran 1945 tarihinde, TBMM'de tasarının görüldüğu oturumda yaptığı konuşmada "kime karşı inkılâp yapıyorsunuz...bu memlekette toprak sahibi olmak güç bir şey mi?" diye sormaktaydı: *"...Toprak sahibi olmayanların veriverelim, aliverelim demesi kolay. Bu memleket ihtiyacı mıdır, memleket davası bu mudur? İnkılâp mıdır bu? Yoksa toprak sahibi senin emrine itaat etmemişmidir? Kime karşı inkılâp yapıyorsunuz? Toprak sahipleri hangi kanunlarınıza itaat etmemiştir? Bu hükümeti o kurmuştur. İcabında malını, canını vermeye hazır bir sınıf oradaki zümre. Ona ne diye husumet edersin? Ona ne inkılâp yaparsın? Bu devrim değildir. Bu bir iktisadi kanundur. Memleketimiz elli, altmış milyon olsa, mevcut toprakların sulanması, sel dereleri, kimyevi gübresi, hayvanların ıslahı, evleri, yolları hepsi düzelse de emek gücümüz, amelemiz artsa ve iş buraya kalsa, ben zannederim ki Türk milleti bunu kendiliğinden yapar. Bu memlekette toprak sahibi olmak güç bir şey mi? Uzađa gitmeyin, şurada Polatlı'da bir İsmail var, Ankara vilayetinin tek çiftçisidir. On sene eveline kadar arabacı idi. Benim de bugün şahsen sahip olduğum toprak 27 senedir, elimdedir. Bir kısmı belki 30 senelik arzettim, babamdan*

59 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Cilt:17, Altmış Altıncı Birleşim, 17.5.1945, s.139.

kalan araziyi kardeşlerime verdim. Arkadaşlar, devirmek gayet kolay; bir tekme vurursun, koskocaman bir duvarı devirirsin. Amma onu yapmak çok zordur. Bizim Cumhuriyet Hükümeti yapıcılıkta yaratıcılıkta şimdiye kadar varlığını göstermiştir ve bu kubbe altında çalışan arkadaşlar, bilmem bu kanunla memleket için hayırlı bir durum temin etmiş oluyorlar mı?...Birçok imza boşa gidecek ama bana benzeyen toprak sahiplerinin derdini deşmeden susarsam vazifemi yapmış olmam.”⁶⁰

Avcıoğlu'nun aktardığına göre, Eskişehir'li toprak ağası Emin Sazak ile Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu arasındaki şu ilginç diyalog geçmişti: “-Tasarıyı geri al. Sen bunu İnönü'nün emriyle yapıyorsun. Tasarı geri alınırsa, Beylikköprü'deki 30 bin dönümü hibe ediyorum, -Kanunla alsak n' olur?-Kanunla olmaz. Devlet araziyi zorla alırsa, Eskişehir havalisinde Emin Sazak ölür.”⁶¹ Yine Sazak, “o babacan çiftlik ağası şivesiyle, hoş tekliflerde de bulunmuştu: -Yapmayın yahu, tek bu kanundan vazgeçin, ben toprağımdan şu kadar bin dönümü hokumata bağışlayayım⁶²!....”. Komisyon üyesi ve büyük toprak sahibi Halil Mentеш ise 50 dekara kadar kamulaştırma yapılabileceğini öngören 17. maddeyi çok tehlikeli bulduğunu belirtmekte ve maddeye karşı tutumunu şu şekilde ortaya koymaktaydı idi: “Kasabalardaki halkın yüzde 80'i bu durumdadır...Sayıları 1 milyona yakın olan bu çiftçiler orta sınıflardır. Bunları sefaletle mahkum edeceğiz. Bu orta sınıf burjuva sınıftır. Ve demokrat bir memlekette tasfiye edilemez, takviye edilir.”⁶³ Toprak ağalarının tasarıya karşı muhalefetinin gittikçe artması sonucunda, “İnönü bu iş üzerinde, kendisi için pek alışılmamış bir heyecan gösteriyor..., 'Batakçı Toprak Ağasının kökünü kazıyacağım!' sözleri, o günlerde herkesin ağzında dolaşıyordu.”⁶⁴

Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı'nın Meclisteki görüşmeleri esnasında Menderes, Sazak, Oral ve Mentеш gibi büyük toprak sahiplerinin şiddetli muhalafeti ile karşılaşılması üzerine Tan gazetesinin 16 Mayıs 1945 tarihli sayısında M. Zekeriya Sertel kaleme aldığı yazıda eleştirel bir üslup kullanarak, CHP'ye “İnkılapçılık” ilkesini hatırlatmaktaydı: “Halk Partisinin altı prensibinden biri de İnkılâbcılıktır. Bü-

60 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Cilt: 18, Altmış Yedinci Birleşim, 1.6.1945, s.47.

61 Avcıoğlu, a. g. k, s.492.

62 Aydemir, İkinci...,s.345.

63 17 Mayıs 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinden aktaran Köymen, “Cumhuriyet...”, s.12.

64 Aydemir, İkinci...,s.345.

yük Meclis Azasının hepsi de Halk Partisine mensuptur ve bu itibarla da İnkılâbçı olmak gerekir. Halbuki evvelki gün Meclis'te Toprak Reformu konusunun müzakeresi sırasında estiğine şahit olduğumuz hava, hiç de İnkılâbçı bir Meclis'ten beklenen ileri bir hava değildir. Toprak Kanunu hakkında söz alan milletvekillerinin hemen hepsi toprak reformunun aleyhinde konuşmuşlardır. İnkılâbçı bir Meclis'te, tasarının bazı maddeleri hakkında değil de doğrudan doğruya toprak reformu fikrinin aleyhinde bir hava yaratılması teessürle karşılanacak bir hadisedir. Dünya geriye değil, ileriye gitmektedir. Bütün memleketler içtimâi adaletsizliğin kalkmasını hedef tutan tedbirler almaktadır. Uğrunda kan döktüğü, üzerinde alın terini bıraktığı köylüyü topraksız bırakmak içtimâi adalet zihniyetiyle barışır bir iş midir? Bu münasebetle memlekette bugün hüküm süren feodal mülkiyet sisteminin fenalıklarını ortaya döküp köylünün ve çiftçinin avukatlığını yapan Recai Güler'den başka kimse çıkmamıştır.”⁶⁵

TBMM'nin 1 Haziran 1945 tarihli 67. birleşiminde tasarının 17. maddesinin görüşmeleri sırasında söz alan Kütahya milletvekili Aladdin Tiridoğlu tasarının “temel maddesi” olarak nitelendirdiği 17. madde ile ilgili olarak; “*memleketimizde, toprak meselesinin toprak konusunu halledecek olan bu kanunun ana maddesi, temel maddesi biliyorsunuz ki, şimdi konuşmağa başladığımız bu 17 nci maddedir...bu madde ana madde olduğuna göre bu maddeyi beş, on arkadaş aramızda maatteessüf ayrı, ayrı anladık ve dedik ki; biz aramızda bu kanunla yakından alâkadar olduğumuz halde bu şekilde anlarsak yarın bu kanunun tatbikatı sırasında memlekette daha fazla karışıklığa meydan verebilir, dedik ve biraz sonra arzedeceğim tahrir şeklini hazırladık.*”⁶⁶ değerlendirmesini yaptıktan sonra, 321 arkadaşı ile birlikte verdikleri önerge sonucunda 17. madde şu şekilde değiştirilmiş ve kanunlaşmıştı: “*Topraksız ve az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39 uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16 nci maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulan-*

65 Çavdar Tevfik, *Bir İnkılâbın Günbatımı (1908-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.139.

66 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Cilt:18, Altmış Yedinci Birleşim, 1.6.1945, s.31.

maz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.”⁶⁷

17. maddeye muhalefet eden isimlerin başında gelen büyük toprak sahibi Seyhan Milletvekili Oral, 17. maddenin içeriğini son derece “sarsıcı” bulmaktaydı: “Muhterem arkadaşlar, şu anda 17 nci maddeyi müzakereye başlarken bu madde hakkında bu kanunun heyeti umumiyesi esnasında görüşürken de iliştiğimi arz ederim. Kanaatımca 17 nci maddenin bilhassa Şimdi Alâettin Tiridoğlu arkadaşımın takrirde okuduğu hükümleri işittikten sonra muhteviyatı o kadar sarsıcı ve o derece şiddetlidir ki, bunun Türkiye’de toprak emniyeti, iş emniyeti, bu memleketin iktisadi, zirai durumu üzerinde yapacağı menfi tesirleri belirtirken ne bir vehme ve ne de bir hisse kapılmadığımı bilhassa arz ve ifade etmekte fayda umarım...17 nci maddenin hükümleri toprakta hiçbir had ve hudut tanımamaktadır. 17 nci maddenin hükümleri bu memleketin istihsal ve iktisat hayatında çok önemli rol oynayan orta işletmeyi, düzenli işletmeyi, faydalı işletmeyi hiçe saymaktadır.”⁶⁸

Oral’dan sonra söz alan Menderes, Tiridoğlu ve 321 arkadaşının verdiği önerenin verilmiş biçimini eleştirmekte ve müzakere edilmeden önerenin verilmesini “ilk hatıra gelen sebep, takririn ihtiva ettiği hükümlerin, Meclisin normal ve serbest müzakeresine arzolunduğu takdirde, kabul olmamasının şüpheli görülmesi olabilir.”⁶⁹ sözleriyle ifade etmekteydi. Menderes topraksız çiftçiyi toprak sahibi amacının, tarımsal üretimi, kalkınmayı ve mülkiyet düzenini “bu derece menfi tesirler altında bırakacak hadlere kadar gitmeğe zorladığını iddia etmeğe ölçü ve bilgi müsaade etmez” demekte ve eklemekteydi: “düzenli ve sürekli işletiliyor dahi olsa genişliği 50 dönümden fazla olan ve sahipleri tarafından, bizzat değil kısmen dahi olsa amele çalıştırmak yoluyla işletilen bütün küçük işletmeleri dahi tasfiye etmektir... Topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmak amacının bizi, istihsalimizi, zirai kalkınmamızı ve mülkiyet nizamımızı bu derece menfi tesirler altında bırakacak hadlere kadar gitmeğe zorladığını iddia etmeğe ölçü ve bilgi müsaade etmez. Yüzbinlerce dönümlük büyük arazi mülklerinin tazyik edici varlıklarından bahsedenler, feodal devir bakayası toprak mülkiyet rejiminin mahzurlarını sayıp dökenler, görüüyor ki, hakikatte hedeflerinin hudutlarını

67 a. k.,s.32.

68 a. k.,s.32.

69 a. k., s. 37.

kat kat aşarak, ve başka memleketlerde kabul edilen reform ölçütlerini de tanıyarak Türkiye topraklarının 50 şer, 100 er dönümlük müsavi parçalara dağıtılmasını arzu etmektedir.”⁷⁰

Tasarının kamulaştırma bedelini tanımlayan ve 69. birleşiminde ele alınan 21. maddesi de tıpkı 17. madde üzerine yapılan tartışmalarda olduğu gibi oldukça sert geçmişti. Madde üzerinde en fazla söz alan İçel Milletvekili Koraltan devletin elinde dağıtmaya yetecek kadar arazi olduğunu, özel kişilerden yapılacak kamulaştırma ile yapılmasının Anayasanın 74. maddesinin ikinci fıkrasına aykırı olduğunu belirtmekteydi: “*Hususi şahıslardan toprağı alıp yine hususi şahıslara vermeyi Anayasanın 74 ncü maddesine eklenen ikinci fıkra ile tecviz etmiş bulunuyoruz.*”⁷¹ Koraltan ile birlikte 21. maddeye muhalefet eden diğer milletvekilleri araziye biçilecek değerin, 1944 yılı arazi vergisine esas olan matrahın göz önüne alınmasının sağlıksız olduğu noktasında yoğunlaşmıştı.

Büyük toprak sahiplerinin tasarıya karşı giderek şiddetlenen muhalefetine karşın İnönü, 17.maddenin geçmesi yönünde ağırlığını koyacak, kendi parti milletvekillerine yönelik olarak “*Toprak Kanununu İstemeyen Parti, Benim Partim Değildir*” diyerek tasarının meclisten geçmesini sağlayacaktı.⁷² 11 Haziran 1945 tarihinde yapılan yetmiş ikinci birleşim sonucunda 455 milletvekilinden 345’inin (% 76’sının) evet oyu, geri kalan 110 kişiden 104 milletvekilinin birleşime katılmaması ve 6 kişinin de boş oy kullanmasına rağmen tasarı yasalaşacaktı.

70 a. k.,s.38.

71 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt:18, Altmış Dokuzuncu Birleşim, 5.6.1945, s.120.

72 Ancak 17. madde hiçbir zaman uygulanmadı. Kanunu hazırlayan Ziraat Vekili Şevket Raşit Hatipoğlu Kanun’un Meclisten çıkmasından 1-2 ay sonra, Ağustos 1945’de Bakanlıktan ayrılmak zorunda kalacak, Hatipoğlu’nun yerine ÇTK’ ya muhalefet eden ve kendisi de büyük toprak sahibi olan Cavit Oral getirildi. Oral’ın Ziraat Vekili olması ile birlikte hazırladığı tadil kanunu Meclise sevk edilmişti. 27 Mart 1950’de ise “Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler ve geçici maddeler eklenmesine dair” olan 5618 sayılı kanun çıkarılmıştı. Aydemir’in ifadesiyle “İş, hamleci ruhundan sıyrıldı ve bu hikâye de böylece bitti”. CHP’nin bu ricatında yakında yapılacak olan seçimlerde toprak ağalarının ve onların emrindeki halkın CHP’yi desteklemeleri yönündeki beklentiler etkili olmuştu. Tadil kanunun yayınlanmasından 45 gün sonra yapılan seçimlerde küçük hesaplar tuz buz olurken, 1950 seçimlerinde ise CHP iktidarı kaybedecekti (Aydemir, a. g. k, s.349).

Tasarının yasalaşması ile birlikte söz alan Tarım Bakanı Hatipoğlu duygularını “yüreğim ümitle dopdoludur”⁷³ sözleriyle ifade ederken, sonraki gelişmeler Hatipoğlu’nun da içerisinde yer aldığı reformcu kanat için tam bir hayal kırıklığı olacaktı.

4. ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU’NUN SONUÇLARI

ÇTK’nın siyasi anlamda en temel sonucu Demokrat Parti’nin kurulması olmuştu. Ticaret burjuvazisini temsil eden İş Bankası Grubu ve onun Genel Müdürü Celal Bayar ile toprak ağalığından kapitalist çiftçiliğe yönelen Adnan Menderes, ÇTK’nın yarattığı endişeli ortamı kullanarak büyük mülk sahipleri Emin Sazak, Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu gibi bir kısım toprak ağalarını da Demokrat Parti saflarına çekmeyi başarmıştı. ÇTK’nın çıkmasından birkaç ay sonra reformcu kanadın önemli simalarından Hatipoğlu Tarım Bakanlığı’ndan ayrılmak zorunda kalmış, yerine ÇTK’ya muhalefet eden grubun en önemli simalarından büyük mülk sahibi Cavit Oral getirilmişti. Bu değişiklik, ÇTK’nın tasfiyesi ve İnönü’nün eşrafın gücü karşısında yenilgiyi kabul etmesi anlamına gelmekteydi.⁷⁴

Demokrat Parti’nin kurulmasında savaş boyunca gittikçe palazlanan ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin siyasi güç arayışları yanında, savaş sonrasında ABD’nin hegemonyasında dünyanın yeniden yapılanma süreci de etkili olmuştu. Başka bir anlatımla, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile birlikte kapitalist sermaye birikiminin uluslararası ölçekteki yeniden üretiminin hegemonik gücü ABD olmuştu. Türkiye yeni Dünya Düzeni’ne katılmak için Batılı devletler yanında yer almaya başlamış, bu sürecin bir uzantısı olarak çok partili sisteme geçiş teşvik edilerek DP kurulmuştu. Bu yeni dönemle birlikte Türkiye uluslararası işbölümü çerçevesinde tarım sektöründe uzmanlaşarak liberal politikaları benimsemişti. 1946 yılında gerçekleştirilen devalüasyon ile birlikte dış ticaretin liberalleştirilmesi sağlanıp IMF’e üyelik gerçekleşirken, 1947 yılında Marshall yardım programından yararlanmak için hazırlanan 1946 İvedili Sanayi Planı tasfiye edilerek 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştı. 1947 Planı uygu-

73 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt:18, Altmış Dokuzuncu Birleşim, 5.6.1945, s.231.

74 Avcıoğlu Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, Cilt 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984, s.495-496.

lanmaya konmadığı halde, Türkiye'nin savaş sonrası iktisat politikalarının kristalize olduğu bir dönemin ana yönelimlerini ortaya koyması açısından önemliydi.⁷⁵ 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, İvedili Sanayi Planı'nın aksine dış finansmanı esas alan, sanayi yerine tarımda uzmanlaşmayı hedefleyen, planlama yerine piyasaya dayanan, demiryolları yerine karayollarına öncelik veren ve yeni uluslararası işbölümü ile uyumlu bir dönemin, DP'li 1950'li yılların öncül çalışması gibiydi.

ÇTK'yı uygulamaya koyacak olan tüzük 1947 yılının Mayıs ayında çıkarılırken bu tarihte büyük toprakların kamulaştırılmasına yönelik siyasi irade büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. İnönü 1948 yılında toprak reformuna yönelik muhalafetin önemli simalarından büyük arazi sahibi Cavit Oral'ı Tarım Bakanı yaparak, başka bir anlatımla, büyük toprak sahiplerine verdiği tavizle büyük arazileri kamulaştırma düşüncesinden vazgeçtiğini açıkça ortaya koymaktaydı. 1950 seçimlerinden önce çıkarılan iki kanunla (ÇTK'nın yeni alanların özel mülk olarak tapuya tesciline getirdiği sınırlamalar ve büyük arazi sahipleri için kamulaştırma olasılığını ortadan kaldıran⁷⁶) ilgili çalışmalar yasadan çıkarılmıştı. Kanuna ruhunu veren 17. maddenin tasfiye edilmesi, kanunun içeriğini boşaltıp işlevsizleştirirken sadece hazine topraklarının dağıtımına dayanan uygulama Türkiye'de toprak eşitsizliğini gidermede veya topraksız köylülerin toprak sahibi olmasını sağlamada yetersiz kalmıştı. Başka bir anlatımla, Kanunda 1950 ve 1955 yıllarında yapılan değişikliklerden sonra ÇTK sadece hazine topraklarının topraksız ya da yetersiz toprağı olan köylülere dağıtılmasına aracılık etmişti. Çünkü yapılan değişikliklerle özel mülkiyetteki toprakların kamulaştırılması hemen hemen olanaksız hale gelmişti. Kanunun yürürlükte kaldığı 28 yıllık (1945 yılından 1973'e kadar) sürede 432,117 aileye 2,2 milyon hektar toprak dağıtıldığı halde, bunun kamulaştırma yoluyla sağlanan 15,4 bin hektarının sadece 5,4 bin hektarı özel mülkiyetteki topraklara aitti. Oysa ÇTK'nun başlangıçtaki 17. maddesi hazine toprakları ve vakıf arazileri yanında özel kişilere ait toprakları da rezervler arasında öngörmekteydi.⁷⁷ 1923-1950 arasında 430.000 kadar aileye tamamına yakını devlete ait olan 1,510,000 hektar arazi dağıtılırken, bu-

75 Eşiyok B. Ali, "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt:4, Sayı:11, 2009/11, s.87.

76 Tezel, a. g. k.,s.387.

77 Kazgan, "Tarım...", s.2426.

nun 753,000 hektarı (% 50.1'i) 1923-1938 arasında Türkiye'ye gelen 192,000 Türk kökenli göçmen ve mülteci ailesine verilmişti. Bunların çoğunluğunu Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi nedeniyle Yunanistan'dan gelen aileler oluşturmaktaydı. Geriye kalan 757,000 hektar toprak ise (% 49.9'u) 240,000 kadar yerli topraksız ya da az topraklı çiftçilere bedava ya da çok düşük fiyatlarla kredili olarak satılmıştı. 240,000 hektarın 142,000 hektarı ise ÇTK'ya göre dağıtılan topraktı. Bu uygulamalara karşın 1950 yılına gelindiğinde kırsal ailelerin % 20'si gibi yüksek sayılabilecek bir kısmı hala topraksızdı.⁷⁸

Büyük toprak sahipliğini de içeren etkin bir toprak reformunun yapılması (ÇTK'nın 17. maddesinin tasfiye edilmesi) kırsal kesimde yaşayan yoksul aileler üzerinde etkileri günümüze kadar sürecek olan sosyo-ekonomik sorunlara neden olurken, mera ve çayırların da hızla azalmasıyla sonuçlanmıştı. Devletin toprak vermek amacıyla, göçmen ve mülteciler ile toprağı olmayan veya az topraklı çiftçilere yeterli düzeyde olmasa da meraları dağıtma politikası ile birlikte, özel kişilerin büyük ve orta ölçekteki zirai mera ve çayırları kendi mülkiyetlerine geçirmeleri (işletmelerin bu tarihlerde tapu ve kadastro gibi toprak mülkiyetini belirten işlemlerin olmaması gibi bir takım yolları kullanarak), Türkiye yüzölçümünün %70'ni oluşturan çayır ve meraların kısa sürede azalması ile sonuçlanmıştı. Buna göre 1934 yılına kadar toprağı olmayan çiftçilere verilen 731,234 dönüm toprak ile 1938 yılına kadar dağıtılan 2,999,825 dönüm toprak tamamen devlet meralarından verilmişti. Bu gelişmeler sonucunda 1928-1938 yılları arasında meraların 39,280,000 dönüm azaldığı görülmekteydi.⁷⁹

5. ÇTK ÜZERİNE TEZLER

Keyder ve Pamuk'un⁸⁰ belirttiği gibi, ÇTK Cumhuriyet döneminin ilk ve günümüze kadarki en temel toprak reform yasası idi. Bu önemine karşın ÇTK'nın neden gündeme geldiğine ilişkin ÇTK'nu araştırma nesnesi yapan yazarlar arasında bir görüş birliğinin olmadığını, neredeyse konuya ilişkin yazılan yazı kadar farklı tezin ileri sürüldüğü görülmektedir. Oysa bu kanun yarattığı siyasal sonuçlar açısından önemli

78 Tezel, a. g. k., s.401.

79 İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, a. g. k.,s.41.

80 Keyder ve Pamuk, a. g. m.,s.52.

gelişmelere neden olmuş, CHP içerisindeki sınıfsal ayrışma bu kanunla birlikte hızlanıp kristalize olurken, ticaret burjuvazisinin CHP'den ayrılan büyük toprak sahipleri ile işbirliği yapması sonucunda 1950'li yıllara damgasını vuracak olan DP'nin kurulması ile sonuçlanmıştı.

Keyder'e göre 1945 toprak reformunun esas aktörü "İktidardaki partinin bürokrat kanadı" idi. Yazara göre ÇTK'nun gündeme gelmesinde CHP'nin bürokrat kanadının burjuvazinin gittikçe güçlenen muhalafetine karşı yoksul köylülerle yeni bir ittifak kurma isteği etkili olmuştu: "İktidardaki partinin bürokrat kanadı, burjuvaziyle başı derde girdiği ilk zamanlarda bir toprak dağıtım projesine karar vermişti."⁸¹ Köylülerin toprak talep etmemesine karşın, bürokrasi seçimde ittifak yapacağı bir taban yaratmak amacıyla, tepeden bir reforma girişmiş, burjuvaziye karşı toprak reformunu gündeme getirerek güç toplamak istemişti.⁸² Yine Keyder'e⁸³ göre, "ÇTK gerçek bir reform niteliğindedir, ama tarımda topraksız veya yoksul köylü kalmadığı için değil. Kanun hükümleri çerçevesinde tüm kırsal hanelerin % 10 ile % 15 arası bir bölümüne toprak dağıtılmış, bunlar tapulu özel mülkiyet sahipleri olarak potansiyel küçük meta üreticilerine dönüşmüşlerdir."

Tezel'e⁸⁴ göre ise yöneticilerin büyük toprak sahiplerine karşı tavır almalarını başlatan olay 1925 yılında gerçekleşen Kürt ayaklanmasıydı. 1938'e kadar çeşitli aralıklarla ortaya çıkan Kürt ayaklanmalarında başı çeken aileler güçlerini Doğu'daki büyük arazi sahipliği ve bağımlılık ilişkilerinden almaktaydı. Hükümet 1927 yılında "idari, askeri ve içtimai" nedenlerle 1,500 kadar Kürt ailesini Doğu Anadolu'dan Batı vilayetlerine naklini içeren bir kanun çıkarmış, Batı'da iskan edilecek bu ailelerin terk ettiği araziler, kendilerine iskan edilecek illerde yeni arazi verilmesi koşuluyla hazineye aktarılması öngörülmüştü. Başka bir ifadeyle, Tezel'e göre ÇTK'nın çıkarılmasındaki asıl saik Doğu'daki feodalitenin iktisadi gücünü kırarak, siyasi nüfuzunu azaltmak arzusundan kaynaklanmaktaydı. Ancak bu girişim başarılı olamayacak, feodalite ve pre-kapitalist üretim ilişkileri Doğu Bölgelerinde uzun yıllar varlığını sürdürecekti. Benzer şekilde Aydemir, İkinci Adam isimli

81 Keyder Çağlar, *Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.103.

82 a. k., s.103-104.

83 Keyder Çağlar, "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi 1946-1960", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Şevket Pamuk-Zafer Toprak (Der.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.169

84 Tezel, a. g. k., s.376-377.

kitabında, 1934 İskan Kanunu'na⁸⁵ dayanılarak Doğu Bölgelerindeki feodalitenin gücünü kırmaya yönelik girişimin nasıl başarısızlıkla sonuçlandığını özetlemektedir: “500 kadar ağa ve şeyh, Batı illerine göçürüldüler. Bunların toprakları köylüye verilecekti. Fakat toprak dağıtımı gerçekleşmedi. Hele tapu verilmediği gibi, daha sonra, 1934'te çıkarılan 2510'uncu kanunla, Batı illerine nakledilen ağalar, şeyhler yerlerine iade edildiler. Tabii topraklarını da aldılar. Irak'a, Suriye'ye kaçan ve oralardan mülklerini idareye devam eden beyler de yerlerine dönebildiler. Zaten daha 1924 ten itibaren ve medeni kanununun 639. Maddesine dayanarak da ağalar, beyler, şeyhler Doğu ve Güney Doğu illerinde, pek çok toprakları şahsi mülkiyetlerine geçirmişlerdi. 2510 sayılı kanundan sonra, dağıtıma tabii tutulmamış toprakları iade eden maddelerden de faydalandılar. Bütün meraları ve göçmen yerleştirilmiş toprakları da aldılar. Bu arada henüz tapuya bağlanmamış toprakların iade edilmesi kaydından da faydalandılar. Çünkü 20 seneden beri iskân edilmiş göçmenlere bile tapu verilmemişti. Kars vilayetinden başka hiçbir Doğu vilâyetinde valiler, tapu işlerini ele almamışlardı. Nihayet CHP iktidarının son yıllarında, sessizce çıkarılan bir devlet şurası tefsir ve kararı ile ise, tapuya bağlanmış toprakların da, yeni tapu sahiplerinin ellerinden alınması ve eski sahiplerine iadesi yolu bulundu. Ve Doğu bölgesini ıslah etmek, Türkleştirmek gibi sloganlar, böylece, hazin bir yenilgi ile sona erdi.”⁸⁶

Kuruç'a göre ÇTK'nın gündeme gelmesi ulus devletin inşa sürecinin ve uygulanmakta olan iktisadi kalkınma modelinin (sermaye birikiminin) bir aşaması olarak görülebilirdi. Ekonomik gelişme tarihi

85 1934 yılında çıkarılan 2510'uncu kanunun en ilginç maddesi 10. maddesiydi: “Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve tavazuhları kaldırılmıştır. Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine ve onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve Şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız bütün gayrimenkuller Devlete geçer... Bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır... Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Dahiliye Vekili salâhiyetlidir” (aktaran Tezel, a. g. k., s. 377-378).

86 Aydemir, İkinci..., s.324.

sermaye birikimi için bir ön koşulun gerekliliğini ortaya koymaktaydı: “Toprak sisteminin sanayiinin (ve kentlerin gelişme gereksinmesine göre ve ‘zaman geldiğinde değişmesi’.”⁸⁷Kalkınmanın başlangıç koşullarında tarımsal kaynağı harekete geçirebilen ülkelerin sermaye birikiminde hızlı gelişmeler sağladıklarını ortaya koyduğunu belirten Kuruç, tarımsal hasıla artışları ile desteklenmeyen bir yapıda sanayi birikimin sürdürülebilirliğinin güç olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre toprak reformu “sermaye birikiminin eksik halkası” olarak görülebilirdi. 1930’lu yıllardaki sanayi programlarının başarılı oldukları görüldükçe, toprak ve tarım sorunu yönetici kadroların gündemine gelmişti. 1940’ın başlarında Köy Enstitüleri köye yeni bir insan ve işbirliği modeli getirecek köy ekonomisinde farklı bir düzene geçişin öncüsü olur iken ÇTK 1945’te, silah altındaki bir milyonu aşan kişinin köye dönmeye hazırlığında bir dönemde gündeme gelmişti.⁸⁸ Yazara göre toprak sorununun sermaye birikimi yanında ayrı bir özelliği de ulus devletin inşası için taşıdığı önemden kaynaklanmaktaydı. “Kırsal düzenin ve bunun siyasal yönetiminin ulus devlete özgü bir modelle yeniden şekillendirilmesi”⁸⁹ gerekirdi. Bu çerçevede büyük mülk sahiplerinin direncini kırmak için 1937’de Anayasa değişikliği yapılmıştı. Kuruç’a göre tıpkı Köy Enstitüleri gibi, ÇTK’da Cumhuriyet yönetimi açısından “hem kısa, hem uzun dönemli etkileriyle yenilgidir.”⁹⁰ Bu reform girişimlerinin başarısız kalması sonucunda “ulus devletin ülkede kurumlaşmalarını tamamlayabilmesi için en önemli engel aşılamayacaktır. Ulus devletin eksik kalan bu payandası, aynı zamanda sermaye birikiminin de zayıf noktası olarak etkilerini yıllar boyu”⁹¹ sürdürecektir.

ÇTK’nın gündeme gelmesini “Topraksız Köylüler ve Hububat Üretimi” bağlamında “alternatif” bir açıklama çerçevesi ile çözümlemeyi hedefleyen Pamuk ve Keyder, “tarımsal üretimin, özellikle hububat üretiminin ve bu üretimin pazarlanan bölümünün zaman içindeki dalgalanmalarını dikkate alan bir açıklama”⁹²önermektedir. Yazarlara göre (aralarında CHP üst düzey yöneticilerinin de bulunduğu büyük arazi sahipleri) toprakların bir bölümünün ekilmediği, buna karşın Anadolu’da

87 a. k., s. 52.

88 Kuruç, “Ulus...”, s.53.

89 a. k., s. 52-53.

90 a. k., s. 53.

91 a. k., s. 53.

92 Keyder ve Pamuk, a. g. k., s.55.

bir çok köylünün topraksız olduğu, hem 1920'lerde hem de 1930'larda CHP yöneticileri arasında tartışılmaktaydı. Ancak konunun alevlenmesi 1934-36'da gerçekleşmiş, ÇTK'nın yasalaşması için ise 1945 yılının Haziran ayını beklemek gerekmişti. Dünya ekonomisinde yaşanan buhran koşullarında "Tek Parti rejiminin" geleceği hızlı sanayileşmeye bağlanmıştı. Hızlı sanayileşme ise özellikle buğday ve diğer hububatların ucuz ve bol miktarda üretilmesi ile yakından ilgiliydi. Oysa buğday ve diğer hububat üretimi Kurtuluş Savaşı sonrasında 1929'a kadar tempolu artmış, 1929'dan sonra ise önemli bir durgunluk içerisinde girmişti. Yazarlara göre, durgunluğun da ötesinde, 1935 yılında yaşanan tarımsal hasıla düşüşü Tek Parti yöneticilerini üretimi artırmak için radikal önlemler almaya zorlamış, Toprak Reformu Kanunu bu konjonktürde Atatürk ve İnönü tarafından ifade edilmeye başlanmıştı.⁹³ Yazarlar 1936 yılında buğday ve hububat üretiminin % 50'nin üzerinde bir artış göstermesi sonucunda ve üretim düzeyinin 1930'lu yıllarda bu platoya yerleşmesi ile birlikte toprak reformu sorunu aciliyetini kaybetmişti. Yazarlara göre ÇTK'nın tekrar 1945 yılında gündeme gelmesinin esas nedeni ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarım sektöründe yaşanan sıkıntılardı: "*Anadolu tarımı İkinci Dünya Savaşı yıllarında çok büyük bir darbe yemiş, üretim düzeyleri çok önemli gerilemeler göstermiştir. Örneğin, eldeki verilere göre buğday üretim düzeyi 1938'den 1945'e yüzde 49, 1938 sabit fiyatlarıyla toplam hububat üretimi ise 1938'den 1945'e kadar yüzde 52 oranında düşüş göstermiştir...1945 yılında üretimi ve pazarlanan ürün miktarını artırma zorunluluğu her zamankinden dahil acildir; bu yüzden de ekilmeyen topraklar ve topraksız köylülük teması, her zamankinden daha güçlü olarak CHP liderlerinin önündedir.*"⁹⁴ Benzer şekilde ÇTK'yı hububat üretimi ve bunun sonucunda ihracatındaki dalgalanmayla açıklayan Birtek ve Keyder'e göre ise, "*Dünya ekonomisinin genel bir toparlanma ve genişleme eğilimi içinde olduğu, dünya pazarlarındaki hammadde talebinin görece yüksek seyrettiği 1920'lerde, Türkiye'de hükümetleri ihracata yönelik büyük toprak sahiplerini destekleyen politikalar izlemişlerdir. 1929 sonrasında dünya ekonomisinin buhrana girmesiyle birlikte tarımsal ihraç mallarının dünya talebi çökmüş ve bu koşullarda Türkiye'de daha kapalı, daha otarşik bir ekonomi modeline, iç kaynaklara dayanan bir sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Bu yeni çerçevede tarım kesiminin*

93 Keyder ve Pamuk, a. g. m., s.56.

94 a.k., s.58.

işlevi sanayi ve kentler için ucuz ve bol miktarda gıda maddesi üretmek olacaktır. Tarımdan sanayiye kaynak aktarımı bu yolla gerçekleşecektir. Bu nedenle de 1930'larda devlet desteğini ihracata yönelen büyük toprak sahiplerinden (örneğin Adana, İzmir yöreleri) çekmiş; buğday üreten ve ürettiği buğdayın önemli bir bölümünü pazarlayan orta köylülüğe (örneğin İç Anadolu) kaydırmıştır.”⁹⁵

Birtek ve Keyder'e⁹⁶ göre “Savaş yılları orta köylünün gücünü yok ederken büyük çiftçiye çok daha az zarar vermişti; iş-gücünün askere alınması büyük çiftçinin üretim araçlarının görece üstünlüğünü geri getirdi. Ürünün zorla satın alınması orta köylünün pazarlanabilir artığını ortadan kaldırırken büyük çiftçinin artığını yalnızca azaltıyordu. Böylelikle, büyük çiftçi artığının geriye kalan kısmını satarak karaborsa fiyatlarından yararlanıyordu. Vergilendirme politikası, aynı zamanda, pazara bağımlılığından dolayı orta köylüyü tehlikeli bir duruma sokuyordu. Ticari tarımın kıyısında yer alan, ancak kendine-yeterliliğe dönecek eski yeteneği, ne de zorunlu satışlara dayanabilecek yeterli artığı olmayan orta köylü pazara açılmaktan zarar gördü. Öyleyse, savaş öncesi ittifakından geriye kalan tek şey, hareketlilik kazanmış ve ekonomiyle bütünleşmiş, ancak ekonomik dalgalanmalar karşısında incinebilir bir durumda bırakılmış orta köylünün yeni bir siyasal öge haline gelmesi, böylelikle de siyasal alanda bir rol oynamak üzere uyandırılmış olmasıydı. Nihayet bu öge, 1950'de merkezîyetçi devletin siyasal partisini yenilgiye uğratmak için zengin çiftçilerle siyasal ittifak kurdu.” Bu çerçevede yazarlar, 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu girişimini, CHP üst düzey yönetiminin köylülük içindeki ittifaklarını bir kez daha değiştirerek, savaş yıllarında güçlenen ticaret burjuvazisine, büyük toprak sahiplerine ve kaybedilen orta köylülüğe karşı, küçük köylülerle ittifak kurma girişimi olarak yorumlamaktadırlar. Başka bir anlatımla, yazarlara göre Kemalist bürokrasi ile buğday üreticisi orta üreticiler arasında bir ittifak söz konusu idi. Buhranı takip eden yıllarda düşen ihracat en fazla tüccarları ve ihracata yönelik üretim yapan köylülüğü etkilemişti. İhracat gelirlerinin ve buğday fiyatlarının düştüğü koşullarda çiftçilerin iç pazara yönelik üretim yapma kapasitelerini de zora sokmuş, hükümet piyasada mal kıtlığını önlemek ve ithalatın yaratacağı dış ticaret açıklarını engellemek amacıyla buğday lehine bir fiyat politikası izlemişti.

95 a.k., s.59.

96 Keyder Çağlar ve Faruk Birtek, “Türkiye’de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950”, *Topumsal Tarih Çalışmaları İçinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.321-322.

Yazarların siyasal iktidarın (ya da Keyder'in analizlerinde oldukça sorunlu olan ve "yöneten sınıf"⁹⁷ olarak "bürokrasi"nin) toprak reformu girişimini Kemalist bürokrasinin politik mücadele sürecinin bir aracı olarak kullandığı tezi, ÇTK'nın gündeme gelmesi ile birlikte ve yasalastıktan sonra da siyasal iktidar tarafından ÇTK'yı yürütmekle sorumlu olan Tarım Bakanlığına, büyük toprak sahibi Cavit Oral'ın atanması ile uyumlu gözükmemektedir. Başka bir anlatımla, yöneten bir sınıf olarak Cumhuriyet bürokrasisi, önce savaşta zararlı çıkan "küçük köylünün devletten uzaklaşması sonucunda, savaş yıllarında güçlenen büyük toprak sahiplerine ve kaybedilen orta köylülüğe karşı, küçük köylülerle ittifak kurma" girişimine karar vermiş, ÇTK tasarısı yasalastıktan sonra ise tasarıya en güçlü muhalefet eden simaların başında gelen, büyük toprak sahibi Cavit Oral'ı ÇTK'yı uygulamakla görevli Tarım Bakanlığı'na atamıştı.

Tezel, Birtek ve Keyder'in ileri sürdükleri tezin "iki bariz gerçeklik nedeniyle yanlış"⁹⁸ olduğunu savunmaktadır. Yazar, iddia edildiği gibi, 1930'lu yıllarda tarım ürünleri ihracatının hacim olarak değil fiyat olarak çöktüğünü belirtmektedir. Aksine, 1930'lu yıllarda büyük ölçüde iyi hava koşullarından kaynaklanan buğday üretimi artmış, bunun sonucunda buğday ihracatı 1928 yılında 23,000 ton iken, 1937'de 277,000 tona çıkmıştı. Buğday ile birlikte, Çukurova ve Ege Bölgelerinin başlıca üretimini oluşturan pamuk, tütün, kuru üzüm gibi ürünlerin ihracat miktarında da önemli artışlar yaşanmıştır⁹⁹ Tezel, bu savın ikinci yanlış noktasının ise 1930'larda hükümetin ihracatçı büyük toprak sahiplerinden devlet desteğini çektiği şeklindeki görüşün oluşturduğunu, 1930'lu yıllarda hükümetin ikili ticaret ve kliring antlaşmaları, takas ve kota uygulamalarına dayanan yeni bir dış ticaret politikasıyla Türkiye'nin o yıllarda geleneksel ihracat ürünlerini oluşturan ürünlerine pazar arayarak desteklediğini belirtmektedir.¹⁰⁰

Savaş yıllarında bölüşüm göstergelerinin seyrini inceleyen Boratav, tarım/sanayi görelî fiyat ilişkilerinin savaş yıllarında genel olarak ta-

97 Keyder'in bürokrasiyi toplumsal bir sınıf olarak nitelendirdiği ve çözümlemelerinin merkezine yerleştiği çalışmalarının başında *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* isimli yapıt gelmektedir. Bkz. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

98 Tezel, a. g. k., s.388.

99 Tezel, a. g. k.,s.388.

100 Tezel, a. g. k., s.389.

rım sektörü lehine döndüğünü belirtmektedir. Sınai fiyatlardaki artışın, toptan eşya fiyatlarının belirgin bir biçimde gerisinde kaldığını belirten yazar, buğday ve tütün fiyat endekslerinin, sınai fiyat endekslerinin çok üzerinde seyrettiğini vurgulamaktadır. Bu gelişme 1930'lu yıllarda gözlenen fiyat hareketleri ile zıtlık içermekteydi.¹⁰¹ Boratav, tarım-içi fiyat ilişkileri açısından ise 1930'lu yılların sanayileşme yükünü büyük ölçüde buğday üreticilerinin yüklediğini, savaş yıllarında ise görece durumlarında belirgin bir iyileşmenin olduğunu belirtmektedir. Büyük buhran sonucunda buğday fiyatları büyük bir çöküntüye uğrarken, buğday/sanayi fiyat endeksleri arasındaki oran 1924:100 olarak alındığında, 1931-32'de 70'e kadar düşmüştü. Buğdayın görece fiyatı 1938-39'da 70'in altında, 68 olarak gerçekleşmişti. Savaş yıllarında fiyatı en çok artan ürün buğdaydı. 1938-39: 100 kabul edildiğinde, 1944-45'de buğday fiyat endeksi 568'e çıkmıştı.¹⁰² Oysa 1938-39'da 100 olan buğday üretim endeksi 1944-45'de 63'e gerilemişti. Buğday fiyatındaki sıçrama piyasaya dönük üretim yapan çiftçilerin ve bunu pazarlayan ticaret sermayesinin görece durumlarını düzeltmişti. Geçimlik üretim yapan küçük üreticiler ise, silah altına alınan işgücü sonucunda üretim azalışları ile karşılaşmış, gayri safi üretimden alınan % 10'luk bir vergi olan Toprak Mahsulleri Vergisi'nin yükü altında ezilmişlerdi.¹⁰³ Bu çerçevede Buğday fiyatı lehine izlenen politikalarından en karlı çıkan grup piyasaya yönelik üretim yapan çiftçiler ve bunları pazarlayan ticaret sermayesiydi. Yazara göre, "Türkiye toplumunu 1930'lu yıllardan tamamen farklı bir gelişme doğrultusunda yönlendirecek etkenlerin önemli bir bölümü, 1940-45 yılları içindeki gelişmelerin sonucudur."¹⁰⁴ Boratav'a göre savaş yıllarının özgün koşulları iktisat, siyaset, eğitim ve kültür alanlarındaki devlet politikalarının oluşumu ve uygulanması CHP iktidarının yapısını ve içerdiği çelişkili eğilimleri ortaya koymaktaydı.¹⁰⁵ Yazar söz konusu beş yıllık dönemde alınan "çelişkili" kararlara örnek olarak da şunları göstermektedir: Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, ÇTK, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köy Enstitüleri.¹⁰⁶ Savaş yıllarında tarıma yönelik uygulanan politikalarından piyasa için üretim yapan

101 Boratav Korkut, "Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve 'Rantlar' Sorunu", *Yapıt*, Sayı:8, Aralık-Ocak 1984/1985, s.45.

102 a. k. , s. 45.

103 a. k., s. 46.

104 a. k., s. 44.

105 a. k., s. 44.

106 a. k., s.44.

hububat ve tütün üreticileri ve ticaret burjuvazisi karlı çıkarken, savaş ekonomisinin ağır koşulları ise geçimlik üretim yapan veya ürününü doğrudan pazarlayamayan küçük üreticilere yüklenmişti.¹⁰⁷

Köymen,¹⁰⁸ÇTK'nın gündeme gelmesinde dış dinamiklere vurgu yaparken ÇTK'yı farklı bir çerçevede değerlendirmektedir. Yazara göre savaş sonrasının yeni hegemonik gücü olan ABD'nin çok partili rejime geçilmesi yönündeki telkin ve baskılarının ortaya çıkması ile birlikte CHP'nin oy deposu olarak gördüğü köylüyü kazanmak için reforma yöneldiğini ileri sürmektedir. Köymen, kanunun çıkarılması sırasında CHP milletvekilllerinden büyük toprak sahibi Adnan Menderes ve arkadaşlarının CHP'yi bu kanun yolu ile kömünizmin yolunu açmakla suçlayarak muhalefet etmeye başladıklarını, bu muhalafettin ise DP'nin kurulmasıyla (7 Ocak 1946) sonuçlandığını belirtmektedir.¹⁰⁹

ÇTK'ya ilişkin yukarıda özetlenen oldukça farklı tezler yanında, Avcıoğlu ve Boratav'ın ÇTK üzerine ileri sürdükleri tezlerin büyük ölçüde paralellik gösterdiğini belirtmek gerekir. Avcıoğlu'na göre ÇTK, CHP içerisindeki sol ve radikal kanadın toprak ağalarına karşı yoksul köylülerin durumunu düzeltme, onları yanına alma girişimiydi. "Toprak dâvâsındaki hezimet" ise " başta İnönü olmak üzere, az sayıdaki milliyetçi-devrimci bir kadronun, bürokrasinin tutucu kadrosu ve büyük şehir tüccarı ile ittifak halindeki eşraf karşısında, aşağıdan hissedilir bir tepki gelmeyen bir ortamda kaçınılmaz görünen yenilgisinin ifadesidir."¹¹⁰ Boratav, savaş yıllarının CHP'nin küçük burjuva radikalizmine yatkın kanadının son atılımlarına tanıklık ettiğini belirterek, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun bu kanat tarafından gündeme getirildiğini,¹¹¹ ancak CHP içerisinde etkinliği giderek artan toprak ağa-

107 a. k., s. 48.

108 Köymen Oya, *Sermaye Birikirken*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.108.

109Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına yönelik reform girişimi önemli siyasal sonuçlar vermiş, Menderes, Fevzi Lütfi Karaoşmanoğlu, Emin Sazak ve Halil Menteşe gibi büyük toprak sahipleri CHP'den ayrılarak diğer muhaliflerle birlikte DP'nin kuruluşuna öncülük etmişlerdir.

110 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt 1, 1984, s.498.

111 Boratav Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.90. Boratav, CHP'nin "küçük burjuva radikalizmine yatkın kanadının" yaptığı diğer reformlar olarak da şunları sıralamaktadır: Piyasa mekanizmasını askıya alan önlemler, Varlık ve Toprak Mahsulleri vergileriyle savaş kazançlarını tıpalayan girişimler örnek gösterilebilir. Bunlar birlikte tarım kesiminde güçlü toprak sahibi ve mütegalibe gruplarını tedirgin eden 1940 yılında kurulmaya başlayan ve zamanla hızla gelişen Köy Enstitülerinin de etkisini belirtmek gerekir.

larının reformcu kanadı tasfiye ettiğini belirtmektedir. Boratav'a göre savaş yılları ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik üretim yapan büyük toprak sahiplerinin giderek güçlenmesi ile sonuçlanmış, 1945 sonrası meydana gelecek iktisadi ve siyasi gelişmeleri önceleyen temel gelişme servet ve gelirden meydana gelen bu yoğunlaşma olmuştur. Savaş koşullarının sağladığı imkanlarla palazlanan ticaret burjuvazisi başta olmak üzere, hükümetin bu dönemde aldığı bazı kararlar büyük toprak sahiplerini rahatsız etmeye başlamıştı. Önemli bir servet ve gelir birikimine ulaşan gayri müslimlere yönelik Varlık Vergisi ile pazar için üretim yapan büyük çiftçi kesimine yönelik Toprak Mahsulleri Vergisi bu uygulamaların başlıcaları idi. Diğer taraftan Köy Enstitüleri ve ÇTK yükselmekte olan sermayeyi önemli ölçüde tedirgin eden diğer girişimlerdi. Buna karşılık yüksek bürokrasi ve siyasi kadrolar ile ilişki halindeki çıkar grupları ve sermaye klikleri savaş ekonomisi uygulamalarının ticaret ve büyük toprak sahiplerini tedirgin eden uygulamalarından hoşnut idiler. CHP'yi destekleyen sermaye klikleri parti içinde küçük burjuva radikalizminden esinlenen reformcu kanadın tasfiye edilmesi koşuluyla CHP'ye olan desteklerinin süreceğini açıkça ortaya koymuştu. 1945 sonrasında siyasi gelişmelerinde bu iki grup farklı iki yol izlemeye başlamıştı. Birinci grup ÇTK ile zireveye ulaşan çatışma sonucunda Demokrat Parti hareketini örgütlemeye yönelirken CHP ile yakın ilişki içerisinde bulunan ve geleceğini CHP'nin geleceği üzerine inşa eden ikinci grup ise CHP içerisindeki küçük burjuva radikalizminin tasfiyesi ile işe başlamış, bu bağlamda Köy Enstitülerinin kapatılması, üniversitede sol görüşlü öğretim görevlilerinin tasfiyesi ve savaş sonrası gelişmeye başlayan ilerici ve demokrat oluşumların önü kesilerek bu grubun parti içindeki etkinliği sağlanmıştı.¹¹²

CHP'nin 1947 yılında yapılan 7. Kurultayı'nda devletçiliğin tasfiyesi sonucunda yerli ve yabancı sermayenin talepleri karşılarken "Türkiye'yi bağımsız bir mülk sahibi köylüler cumhuriyetine dönüştürerek toprak sahiplerinin ve savaş zenginlerinin siyasal gücünü kırmak"¹¹³ amacıyla CHP'nin reformcu kanadı tarafından hazırlanan ÇTK, çıkarılış amacından büyük ölçüde uzaklaşarak ve tasarıya en şiddetli muhalafet eden isimlerin başında gelen Adana'nın büyük toprak ağalarından Cavit Oral'ın İnönü tarafından ÇTK'yı yürürlüğe koymak-

112 Boratav, a. g. k., s.90-91; Boratav Korkut, "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Türkiye Tarihi*, Cilt.4, (Yayın Yönetmeni): Sina Akşin, Cem Yayınevi, 2000, s.341.

113 Ahmad Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.126.

la görevli Tarım Bakanlığına atanması ile birlikte reform süreci ve reformcu kanat yenilgiye uğratılmıştı.

Kısaca, yukarıdaki satırlarda ifade edildiği üzere, ÇTK üzerine ileri sürülen tezlerin oldukça farklılık gösterdiği, kullanılan farklı kuramsal yaklaşımların ve kavramların yazarları oldukça farklı sonuçlara götürdüğü izlenmektedir. Örneğin, Keyder ve diğer birçok yazar Cumhuriyet bürokrasisini Osmanlı İmparatorluğu'nda var olduğu iddia edilen “devlet sınıfı¹¹⁴”nın bir devamı olarak görmekte, bu durum Keyder ve Birtek’i ÇTK’nın çözümlenmesinde bürokrasiye özel bir anlam atfetmelerine neden olmaktadır. Başka bir anlatımla, Cumhuriyet bürokrasisinin Osmanlı bürokrasisinin devamı olduğu tezi, Osmanlı İmparatorluğu’nu ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) olarak çözümlen okula angaje iktisatçıların/yazarların benimsediği bir yaklaşımdır. Bu okula mensup yazarlar “devlet sınıfı”nı Osmanlı’nın temel sınıflarından (artığa el koyan ceberrüt devlet sınıfı ile vergi ödeyen köylülük) biri olarak tanımlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’unun ATÜT olduğu (Feodal olduğunu ileri süren yaklaşımı da anımsayarak) tezi ve dolayısıyla böyle bir sınıfın varlığı oldukça tartışmalı olmakla birlikte, bunun Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdüren bir sınıf olarak görmek, Keyder ve Birtek’i, ÇTK’yı iktisadi (yoksul köylülüğü hedefleyen) ve ulus devletin inşa sürecinin bir aşaması olarak değil, bürokrasinin iktisadi olmayan, siyasi hesaplarla gündeme getirdiği bir mücadele aracına dönüştürmektedir. Diğer yandan, Cumhuriyet ile birlikte bürokrasinin devletten ücret alan bir tabaka olduğu düşünülürse, bürokrasiyi Osmanlıda olduğu gibi, temel bir toplumsal sınıf olarak çözümlemek, Cumhuriyet rejimi ile Osmanlı arasında bir ayırım yapmadığı için son derece tartışmalıdır. Cumhuriyet döneminde bürokrasi hala bir sınıfsa, her sınıfın kendi karşıtlığı ve diğer sınıfla bağımlılık ilişkisi göz önüne alındığında, bürokrasi hangi sınıfın karşıtıdır? 1925 yılında Aşar’ı kaldırılması (devletin önemli gelir kaynaklarından birinden vazgeçilmesi) ve köylülüğün devlet bütçesine katkısı artık arkaik bir vergi olan Aşar (Osmanlıda tarım ürünleri üzerinde alınan % 10’luk vergi) ile değil, modern kamu maliyesi çerçevesinde dolaylı vergiler kanalıyla gerçekleşecektir. Dolayısıyla Cumhuriyet’de bürokrasi artık herhangi bir sınıfla direkt bölüşüm karşıtlığı içinde bulunmamaktadır.

114 “Liberal-Sol” yaklaşımın etraflıca bir eleştirisi için bkz. Boratav Korkut, “Türkiye’de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi: Çağlar Keyder’in Kitabının Düşündürdükleri”, *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s.183-197.

Diğer yandan, Birtek ve Keyder'in tezi ÇTK'nın toprak reformu yolu ile küçük köylüleri koruyan bit nitelik kazanmasından sonra bile, Cavit Oral gibi büyük mülk sahibi birini Tarım Bakanlığına atanması ile de tutarlı gözükmemektedir. Bürokrasi önce siyasi kaygılarla ÇTK'yı gündeme getirmekte, sonra Tarım Bakanlığına büyük mülk sahibi Cavit Oral'ı atamaktadır. Son kertede, ÇTK üzerinde da söylendiği gibi, söz konusu olan bürokrasi ile burjuvazinin mücadelesi değildir, söz konusu olan inşa edilmekte olan ulus devlet sürecinin kurumların yaratılmasına yönelik çeşitli sermaye kliklerinin tıpkı diğer reformlarda olduğu gibi (burada Köy Enstitüleri deneyimini özellikle belirtmek gerekir) sınıfsal çıkarlarıdır. ÇTK'nın tasfiye edilmesi ile birlikte ulus devlet inşa sürecinin bugün de etkileri hissedilen önemli bir ayağı (toprak reformu) eksik kalacaktır.

Avcıoğlu ve Boratav'ın ÇTK üzerine ileri sürdükleri tezlerin büyük ölçüde benzeştiğini belirtmek gerekir. Gerek Avcıoğlu ve gerekse de Boratav'ın çözümlerinde ÇTK'nın gündeme gelmesinde ana itki rejim içerisindeki devrimci-reformcu küçük burjuva radikalizminin (diğer reformlarda olduğu gibi), toprak dağılımındaki eşitsizlikleri çözerek rejimi daha ileri taşıma isteği etkili olmuştur. ÇTK üzerine bu açıklama tarzı, bize diğer açıklama tarzlarına göre daha çözümlenici gelmektedir. İçinde Allaadin Tiridoğlu gibi sol dünya görüşüne sahip bu kanad, ÇTK'nın en büyük büyük savunucuları olmuş, Ancak CHP içerisinde giderek güçlenen sermaye grupları CHP içerisindeki küçük burjuva radikalizminin tasfiyesi ile işe başlamış, bu gelişme Cumhuriyet döneminin en radikal toprak reformunun da tıpkı Köy Enstitülerinin kapatılması gibi bir sonla karşılaşmasına neden olmuştur.

6. TOPRAK REFORMUNA İLİŞKİN 1960 SONRASI DÜZENLEMELER

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun tasfiye edilmesi sonucunda DP iktidarı boyunca toprak reformu iktisat politikalarının gündeminden düşerken 1961 Anayasası ile toprak mülkiyeti konusunda önemli düzenlemeye gidilmiş, bu durum 37. madde de şu şekilde ifade edilmişti: *“Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla erken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet,*

çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır. Toprak dağıtım, ormanların küçülmesi veya diğer toprak servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz.” Anayasa gereği hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda toprak reformu konusunda çıkan görüş ayrılığı sonucunda Torun ve ekibi DPT’den ayrılmak zorunda kalmıştı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı hazırlayan Osman Nuri Torun ve ekibi (“ilk plancılar”), İsmet İnönü hükümetini meydana getiren koalisyonunun toprak reformu başta olmak üzere, vergi, KİT gibi yapısal değişimleri plana sokmaya yanaşmaması sonunda istifa etmişlerdi. Türel¹¹⁵ ve Sönmez¹¹⁶ ilk plancıların istifasında toprak reformunun yapılmamış olmasının etkili olduğunu belirtmektedir.

Toprak reformuna ilişkin olarak ikinci yasal düzenleme 1973 yılında yürürlüğe giren 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası idi. Hükümet’in “toprak reformu” ismini beğenmeyip, “Toprak ve Tarım Reformu” düzeltilmesini yapması dahi, “getirilen değişikliklerin anlamını belirtmeye yeterliydi.”¹¹⁷ ÇTK’nın yürürlükten kalkmasını izleyerek yürürlüğe giren 1973 tarihli 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çok kısa bir süre için yürürlükte kalmıştı. Kanunun yürürlüğe girdiği 19 Temmuz 1973 yılını izleyen günlerde üzerinde büyük tartışmalar başlamış, bazı maddelerinin TBMM’den geçirilmediği gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi’ne iptal davası açılmıştı. Mahkeme yeni bir yasa çıkarılması için bir yıllık süre tanımış, kanunu 10 Mayıs 1977 yılında iptal etmiş, bir yıl sonra da kanun yürürlükten kaldırılmıştı.¹¹⁸

Hükümet 500 bin TL değerinin üzerindeki arazilerin kamulaştırılması, özel toprak mahkemelerinin kurulması gibi bir çok maddeyi çıkararak reformu iyice sulandırmış, Parlamento ise tasarıyı daha da yozlaştırarak kabul etmişti.¹¹⁹ Yasa 237 madde ile oldukça ayrıntılı ve geniş kapsamlı idi. Yasanın pilot il olarak uygulandığı tek il Urfa ve Urfa’nın iki ilçesi idi. Yasanın yürürlükte kaldığı 17.7.1973-10.5.1978 tarihleri arasında yalnızca Urfa ili sınırları içerisinde 1,218 aileye toprak dağıtılırken, dağıtılan toprak miktarı 231 km² olmuştu. Toprak isteyen aile

115 Akçay Ümit, “Oktar Türel’le Görüşme”, *Kapitalizmi Planlamak Türkiye’de Planlama ve DPT’nin Dönüşümü*, Sosyal Araştırma Vakfı Yayını, 2007, s.261-277

116 Sönmez Atilla, *Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı Türkiye İçin Dersler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 104.

117 Avcioglu Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, Cilt 2, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2003, s.699.

118 Kazgan, a. g. m., s.2427-2428.

119 Avcioglu, a.g.k., s.699.

sayısının 75,700 olduğu göz önüne alınırsa, toprak reformundaki gerçekleştirme oranının % 1.6 ile sınırlı kaldığı görülecektir.¹²⁰ Oldukça yetersiz kalan Toprak ve Tarım Reformu yasası 1978 yılında kaldırılmıştı.¹²¹ CHP'nin toprak reformu konusunda çalışmalar yapan uzmanı Mülayim, reformu “yozlaşmış” olarak nitelendirerek hiç yapılmamasının daha anlamlı olacağını belirtmekteydi. Ecevit Hükümeti'nin pilot uygulama için görevlendirdiği Kendir, Urfa'da toprak ağalarının reformu engellemeye çalıştıklarını belirtirken, Mülayim, Urfa'lı toprak ağalarının reformu engellemek için yaptıkları çabaları anlatmaktadır: “*Amaçları reformların bu şekliyle bile uygulanmasını tamamen durdurmak, Türkiye’de bir toprak reformuna gerek olmadığını göstermek, mümkün olursa Urfa’dan başka bir bölgeyi seçtirip, şimdiye kadar yapılan yol, su gibi milyarlarca yakın yatırımlardan karşılıksız olarak yararlanmak... teknisyenleri yıldırarak reformu toprak ağalarına yarar sağlayacak biçimde uygulamak ve çalışmalarını yavaşlatmak.*”¹²²

Toprak Reformu Komisyonu Başkanı Haldun Derin “Yavaş” başlıklı yazısında 1945’den 1970’li yılların ortasına kadar sürecek olan toprak reform girişimlerinin tarihsel panoramasını çizmektedir: “*1945’ten sonra reform doğrultusunda hemen hemen hiçbir ilerlemenin kaydedilmediği 16 yıl geçti. Nihayet 1961-1972 (Devrim ertesi ve Muhtıra sonrası) hükümetleri peşpeşe 8 kanun tasarısı hazırlattılar. Sekizincisi 12 Mart Muhtırası’nın yüzüsuyu hürmetine meydana gelen bu tasarlardan 12 yılda hiçbirisi kanunlaştırılmadı. Kanunlaşma mutluluğuna eren son dokuzuncu tasarı ise, ondan önceki sekizinci tasarı metninin, reform niteliğindeki can alıcı hükümleri reform tutkusu olmayanların gönlünce birkaç ayda değiştirilivermiş bir kopyası idi... Bu demektir ki, tarım ekonomimizin bir dev sorunu, 1945’ten bu yana sürüncemede ve askıdadır.*”¹²³ Kazgan’a¹²⁴ göre ne 1945 yılındaki ÇTK ne de 1973 tarihli “Toprak ve Tarım Reformu” başarılı olmuştu. ÇTK yürürlükte kaldığı sürece ekilebilir araziler 10 milyon hektar genişlerken sadece 2,2 milyon hektar toprak dağıtılmıştı. Genişleyen tarım arazileri 50 dekar ve daha büyük işletmelerce kullanılmıştı.

120 Özen Haldun, “Türkiye’de Kadastronun Toprak ve Tarım Reformuna Etkileri”, *TMMOB, HKMO Toprak Reformu Kongresi*, 1978, Ankara.

121 Gün Sema, “Türkiye’de Toprak Reformu”, http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205433983.pdf (erişim tarihi:20.05.2012).

122 Avcioğlu, a.g.k.,s.699-700.

123 Aktaran Avcioğlu, a. g. k., s.700.

124 Kazgan Gülten, *Tarım ve Gelişme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.387.

7. TOPRAK DAĞILIMI: GÜNCEL DURUM

Bu alt bölümde yoksulluğu ve göçü beslemesi ve giderek birçok sosyo-ekonomik soruna kaynaklık etmesi nedeniyle Türkiye ölçeğinde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi bağlamında toprak dağılımındaki eşitsizliklerin güncel panoramasının çözümlenmesi amaçlanmaktadır. TÜİK'in 2001 tarım sayımı verilerinden hareketle oluşturulan Tablo 1 incelendiğinde,¹²⁵ toprak dağılımında özellikle Güneydoğu illerinde önemli boyutlara varan eşitsizlikler gözlenmektedir. Buna göre Diyarbakır'da topraksız ailelerin oranı % 13.6 oranında gerçekleşirken, söz konusu oran Şırnak'ta % 18.5'e yükselmektedir. "Topraksız aileler"e "az topraklı" aileler de eklendiğinde, Güneydoğu illerindeki toprak eşitsizliği daha da dramatik boyutlara ulaşmaktadır: Diyarbakır'da topraksız ve az topraklı ailelerin oranı % 42.2 oranında tespit edilirken, Şırnak'ta % 31.7; Urfa'da % 8.2; Kilis'te % 11.5; Siirt'de % 64.8; Adıyaman'da % 37.7; Antep'te % 23.6; Mardin'de % 29.4 ve Batman'da % 24.6 oranında tespit edilmiştir. Toprak dağılımındaki temerküz Türkiye ölçeğinde ele alındığında, yoğunlaşmanın görece olarak daha az olduğu saptanmaktadır. Türkiye ölçeğinde topraksız ailelerin oranı % 1.8 oranında gerçekleşirken, az topraklı ailelerin (% 32.8) Türkiye arazi payı % 5.3 oranında tespit edilmiştir. Türkiye ölçeğinde ailelerin % 0.7'si toprakların % 11.3'üne sahip gözükürken, Diyarbakır'da ailelerin % 3.3'ü toprakların % 41.2'sine, Urfa'da ailelerin % 5.6'sının toprakların % 43.4'üne sahip olduğu görülmektedir. Güneydoğu illeri arasında arazilerin ağırlıklı olarak Urfa ve Diyarbakır illerinde toplandığı göz önüne alınırsa, toprak dağılımındaki eşitsizliğin boyutları daha da iyi anlaşılacaktır.

Bu bulgular bölgeler arası eşitsizlikler kadar bölge içi toprak dağılımındaki eşitsizliklerin de bir bölgedeki sosyo-ekonomik sorunlara kaynaklık etmesi açısından üzerinde önemle durulması gereken bir olguya işaret etmektedir. Başka bir anlatımla, Cumhuriyet'e Osmanlı'dan bakiye kalan feodal mülkiyet ilişkileri ve büyük toprak sahipliği sonraki yıllarda da devam etmiş, bu bölgemizde toprak dağılımındaki eşitsizliği giderecek bir toprak reformu günümüze kadar gerçekleştirilmemiştir. Bu bağlamda bu bölgemizdeki arkaik ilişkilerin tasfiyesi ve yoksulluktan kaynaklanan sosyal sorunların boyutları göz önüne alınarak hazırla-

125 TÜİK' den hareketle hiç toprağa sahip olmayan aileler "topraksız"; 5-19 dekar araziye sahip aileler "az topraklı"; 20-499 dekar araziye sahip aileler "küçük -orta"; 500 ve üzeri dekar araziye sahip aileler ise "büyük toprak sahibi" aileler olarak toplulaştırılmıştır.

nacak bir bölgesel kalkınma planı çerçevesinde ve planının bir bileşeni olarak gerçekleştirilecek toprak reformunun bölgesel eşitsizliklerin neden olduğu sorunların çözümüne önemli düzeyde katkı yapacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede toprak reformu yoluyla (ve 13,600 hektara yaklaşan mayınlı toprakların yoksul köylülere dağıtılmasıyla) topraksız ve az topraklı yoksul köylülüğün üretici konuma getirilmesi sağlanabilir. Dağıtılacak bu toprakların, verimli işletilmesi için köylülerin eğitilmesi yanında, girdi tedarik süreçlerinden pazarlama ağlarının oluşturulması aşamalarına kadar kooperatifleşmenin özendirilmesi gerekmektedir. Başka bir anlatımla, küçük üreticilerin olası fiyat dalgalanmalarının neden olacağı şoklara karşı piyasanın ve tüccarların inisiyatifine bırakılmamasına yönelik düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerekmekte, bu bağlamda üreticilerin örgütlenmesi önerilmektedir.

Tablo 1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerinde ve Türkiye Genelinde Toprak Dağılımı*

	İşletme		Arazi Payı		İşletme		Arazi Payı	
	Sayısı (Çiftlik)	(Dekar, %)	Sayısı (Çiftlik)	(Dekar, %)	Sayısı (Çiftlik)	(Dekar, %)	Sayısı (Çiftlik)	(Dekar, %)
Türkiye	3,076,650	184,348,232	Siirt		18,385	677,747		
Topraksız Aile (%)	1.8	0.0	Topraksız Aile (%)		5.2	0.0		
Az Topraklı (%)	32.8	5.3	Az Topraklı (%)		59.6	10.9		
Topraksız+ Az topraklı (%)	34.6	5.3	Topraksız+ Az topraklı (%)		64.8	10.9		
Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip Aile (%)	64.7	83.3	Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip A. (%)		33.8	63.5		
Büyük Toprak Sahibi (%)	0.7	11.3	Büyük Toprak Sahibi (%)		1.5	25.7		
Diyarbakır	50,743	4,201,714	Adıyaman		41,312	1,864,176		
Topraksız Aile (%)	13.6	0.0	Topraksız Aile (%)		6.2	0.0		
Az Topraklı (%)	28.6	4.1	Az Topraklı (%)		31.5	6.8		
Topraksız+ Az topraklı (%)	42.2	4.1	Topraksız+ Az topraklı (%)		37.7	6.8		
Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip Aile (%)	54.5	54.7	Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip A. (%)		62.0	83.7		
Büyük Toprak Sahibi (%)	3.3	41.2	Büyük Toprak Sahibi (%)		0.4	9.5		
Şırnak	13,594	1,548,571	Gaziantep		29,326	2,896,874		
Topraksız Aile (%)	18.5	0.0	Topraksız Aile (%)		1.2	0.0		
Az Topraklı (%)	13.2	0.7	Az Topraklı (%)		22.4	2.1		
Topraksız+ Az Topraklı (%)	31.7	0.7	Topraksız+ Az topraklı (%)		23.6	2.1		
Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip Aile (%)	63.3	63.4	Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip A. (%)		74.1	79.8		
Büyük Toprak Sahibi (%)	5.0	35.9	Büyük Toprak Sahibi (%)		2.3	18.2		
Şanlıurfa	51,747	9,82,677	Mardin		38,405	3,269,788		
Topraksız Aile (%)	2.6	0.0	Topraksız Aile (%)		2.5	0.0		
Az Topraklı (%)	5.6	0.3	Az Topraklı (%)		26.9	3.5		
Topraksız+ Az topraklı (%)	8.2	0.3	Topraksız+ Az Topraklı (%)		29.4	3.5		
Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip Aile (%)	86.2	56.2	Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip A. (%)		59.2	76.4		
Büyük Toprak Sahibi (%)	5.6	43.4	Büyük Toprak Sahibi (%)		2.0	19.8		
Kilis	7,773	707,363	Batman		13,072	1,021,856		
Topraksız Aile (%)	1.3	0.0	Topraksız Aile (%)		0.6	0.0		
Az Topraklı (%)	10.2	1.3	Az Topraklı (%)		24.0	2.8		
Topraksız+ Az topraklı (%)	11.5	1.3	Topraksız+ Az Topraklı (%)		24.6	2.8		
Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip Aile (%)	87.1	83.0	Küçük-Orta Ölçekte Toprağa Sahip A. (%)		74.6	91.6		
Büyük Toprak Sahibi (%)	1.4	15.7	Büyük Toprak Sahibi (%)		0.8	5.6		

*TÜİK'in 2001 yılına ilişkin tarım sayımı sonuçlarından hareketle hesaplanmıştır.

7.1. Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Arazi Kullanımı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan kentlerde toplam arazi içerisinde sulanan arazi oranının, Urfa dışında, Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Buna göre Türkiye ölçeğinde sulanan arazilerin toplam araziler içerisindeki payı % 24 iken, söz konusu oran Urfa'dan sonra bölgenin en fazla arazisine sahip Diyarbakır ve Mardin'de % 16 oranında gerçekleşmiştir. Şırnak ve Kilis illerinin sulanan arazi oranı sıralamasında son iki sırada bulunduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir bölümünü kapsayan GAP projesi tümüyle gerçekleşmemiş olmasına karşın, ilk olumlu etkisinin Urfa üzerine gözlemlendiği, bu kentteki sulanan arazi oranının Türkiye ortalamasının 5 puan üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu çerçevede GAP'ın önümüzdeki yıllarda bölgedeki sulanan arazi miktarını artıracığı bunun da tarımda önemli artışlara neden olabileceğini belirtmek gerekir. Sulama ile ilgili dikkat edilmesi gereken öğelerin başında, bilinçsiz sulamanın ve gübre kullanımının yaratacağı olası olumsuzluklar konusunda üreticilerin eğitilmesi gelmektedir. Bilindiği üzere bu bölgelerimizde ağırlıklı olmak üzere vahşi sulama olarak nitelendirilebilecek geleneksel sulama önemli bir yer tutmakta, bu da zaman içerisinde toprağın çoraklaşmasına ve yok olmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede özellikle GAP bölgesinde yer alan kentlerde yağmurlama ve damla sulama sistemleri konusunda üreticiler eğitilmeli ve söz konusu sulama ekipmanları hibe ve/veya uzun vadeli kredilerle çiftçilere dağıtılmalıdır.

Tablo 2: Türkiye Öçeğinde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Arazi Kullanımı (Dekar ve Yüzde)*

	Toplam Arazi		Sulanan Arazi		Sulanan Arazi/		Sulanan Arazi/	
	Sulanan Arazi	Sulanan Arazi	Sulanan Arazi	Sulanan Arazi	Toplam Arazi (%)	Toplam Arazi (%)	Sulanan Arazi (%)	
Türkiye	218,044, 477	52,151, 444	165,893, 033	76	24	31		
Adıyaman	2,783, 161	596,954	2,186, 207	79	21	27		
Diyarbakır	5,602, 133	873,880	4,728, 253	84	16	18		
Gaziantep	2,905, 544	513,514	2,392, 030	82	18	21		
Mardin	3,089, 670	501,433	2,588, 237	84	16	19		
Siirt	961,900	171,398	790,502	82	18	22		
Şanlıurfa	8,683, 298	2,477, 505	6,205, 793	71	29	40		
Batman	1,209, 614	221,610	988,004	82	18	22		
Şırnak	941,683	144,270	797,413	85	15	18		
Kilis	779,257	40,327	738,930	95	5	5		

Kaynak: TÜİK' in 2001 yılına ilişkin tarım sayımı sonuçlarından hareketle kendi hesaplamamız.

BAZI SONUÇLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1930'lu yıllarda sanayileşmede sağlanan gelişmelerin toprak reformu ile desteklenmesi ulusal devletin inşa süreci açısından gerekli bir olguydu. Bu bağlamda kuruluş aşamasından itibaren Cumhuriyet kadrolarının toprak rejimine ilişkin bir tasarıma sahip oldukları ve bunu açıkça dillendirdikleri görülmektedir. Ancak burjuvazinin henüz oluşmadığı, yoksul ve topraksız köylülüğün toprak talep etmediği, başka bir anlatımla tabandan bu tür bir talebin gelmediği bir konjonktürde toprak reformunun gerçekleştirilmesi önünde önemli güçlükler bulunmakta idi. Bu olumsuz koşullara rağmen Cumhuriyet kadroları 1930'lu yıllardan itibaren sanayileşme ile birlikte toprak reformuna yönelik arayışlara girişmiş, ulus devlet inşa sürecinin ancak bu iki alanda (sanayi ve tarım kesiminde) sağlanacak gelişmelerle aşılabileceğini öngörmüşlerdi. Bu bağlamda 1945 yılında gündeme gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, tıpkı 1920'lerin demiryolları hareketine ve 1930'lu yılların sanayileşme hareketine karşı geliştirilen muhalefet de olduğu gibi, büyük bir dirençle karşılaşmış ve ÇTK'ya ruhunu veren 17. maddenin tasfiye edilmesi ile birlikte toprak reformu girişimi içi boşaltılarak işlevsizleştirilmişti. Toprak reformunun yapılamamış olması etkileri günümüze kadar sürecek olan, Cumhuriyet'in eksik kalan en temel payandasını oluşturacaktır.

ÇTK, siyasi iktidarın reformcu kanadının ulus devletinin inşa sürecinde topraksız, yoksul köylülüğü korumaya yönelik bir girişimi olarak kaldı. Reform girişiminin başarısız kalmasının en temel nedeni, büyük mülk sahiplerinin yasaya karşı gösterdikleri dirençti. İkinci Dünya Savaşı sırasında karaborsa ve vurgunlarla giderek palazlanan sermayenin tefeci-tüccar kliği ile büyük toprak sahiplerinin işbirliği sonucunda oluşan blok ile CHP'deki reformcu kanat arasındaki mücadele giderek yoğunlaşmış, bu süreç DP'nin kurulmasında önemli bir itki oluştururken CHP içerisindeki reformcu kanadın da tasfiyesiyle sonuçlanmıştı.

Demokrat Parti'nin kurulmasında ve ÇTK'ya ruhunu veren 17. maddenin tasfiyesinde yukarıda kısaca belirtilen savaş boyunca gittikçe palazlanan ticaret sermayesi ile büyük toprak sahiplerinin siyasi güç arayışları yanında, savaş sonrasında ABD'nin hegemonyasında dünyanın yeniden yapılanma süreci de etkili olmuştu. Türkiye yeni dünya düzenine katılmak için Batılı devletler yanında yer almaya başlamış, bu sürecin bir uzantısı olarak çok partili sisteme geçiş teşvik edilerek DP

kurulmuştu. Türkiye bu yeni dönem ile birlikte uluslararası işbölümü çerçevesinde tarım sektöründe uzmanlaşarak, liberal iktisat politikalarını benimsemişti. 1946 yılında gerçekleştirilen devalüasyon ile birlikte dış ticaretin liberalleştirilmesi sağlanıp IMF'e üyelik gerçekleşirken, 1947 yılında Marshall yardım programından yararlanmak için, sanayileşme stratejisi açısından 1930'lu yıllardaki sanayi planlarına benzeyen 1946 İvedili Sanayi Planı tasfiye edilerek 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştı.

ÇTK'yı uygulamaya koyacak olan tüzük 1947 yılının Mayıs ayında çıkarılırken, bu tarihte büyük toprakları kamulaştırma ile ilgili siyasi irade, 1946 seçimlerinin de etkisiyle büyük ölçüde ortadan kalmıştı. Bu çerçevede, İnönü 1948 yılında toprak reformuna yönelik muhalefetin önemli simalarından büyük arazi sahibi Cavit Oral'ı Tarım Bakanı yaparak (büyük toprak sahiplerine verdiği tavizle) büyük arazileri kamulaştırma düşüncesinden vazgeçtiğini ortaya koymaktaydı. 1950 seçimlerinden önce çıkarılan iki kanunla (ÇTK'nın yeni alanların özel mülk olarak tapuya tesciline getirdiği sınırlamalar ve büyük arazi sahipleri için kamulaştırma olasılığını) yasadan çıkarmıştı. ÇTK'ya ruhunu veren 17. madde yasadan çıkarılıp, yasanın içi boşaltılıp büyük toprak sahiplerinin arzuladığı niteliğe kavuştuktan sonra, ÇTK 1950'li yılların ruhuna uygun, yeni dünya sistemi ile uyumlu bir işlev görmeye başlamış, tarım sektörü temelinde uluslararası sisteme eklemelenmenin bir aracına dönüşmüştü.

ÇTK'nın yürürlükten kalkmasını izleyen yıllarda yürürlüğe giren 1973 tarihli 1757 nolu Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ise çok kısa bir süre için yürürlükte kalmış idi. Yasanın pilot il olarak uygulandığı tek il Urfa ve Urfa'nın iki ilçesiydi. Yasanın yürürlükte kaldığı 17.7.1973-10.5.1978 tarihleri arasında yalnızca Urfa ili sınırları içerisinde 1.218 aileye toprak dağıtılırken, dağıtılan toprak miktarı 231 km² olmuştu. Oysa toprak isteyen aile sayısının 75.700 olduğu göz önüne alınırsa, toprak reformundaki gerçekleştirme oranının % 1.6 ile sınırlı kaldığı görülecekti.¹²⁶

Tarihsel bağlamda yukarıdaki satırlarda incelenen toprak reformu ve eşitsiz toprak dağılımı sorununun günümüzde de varlığını tüm şiddetiyle sürdürdüğü görülmektedir. Bu çerçevede bölgesel düzeyde top-

126 Özen, "Türkiye'de Kadastronun Toprak ve Tarım Reformuna Etkileri", *TMMOB, HKMO Toprak Reformu Kongresi*, 1978, Ankara.

rak dağılımının günümüzdeki panoramasına kısaca değinmek gerekir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toprak dağılımı ve toprak insan ilişkileri son derece çarpık bir yapı göstermektedir. Toprak dağılımındaki eşitsizlik ise birçok sosyo-ekonomik soruna kaynaklık etmekte ve bölgede yaygın bir yoksullaşmanın yaşanmasına neden olmaktadır. TÜİK'in son tarım sayımı verilerinden hareketle yaptığımız hesaplamalara göre, Diyarbakır'da topraksız ve az topraklı aile sayısı % 42.2 oranına çıkarken (22 bin aile), 22 bin ailenin Diyarbakır'daki yaklaşık 4,2 milyon arazinin % 41.1'ine sahip olduğu saptanmıştır. Diğer taraftan Diyarbakır'da toprakların % 41.2.2sinin sadece % 3.3 gibi düşük bir azınlık (aile) tarafından kontrol edildiği görülmektedir. Bu bölgemizde toprak dağılımındaki benzer bir eşitsizlik diğer illerde de görülmektedir. Kanımızca, toprak reformuna ilişkin tarihsel başarısızlıklar ve bu başarısızlıkların neden olduğu sosyal, ekonomik ve politik sonuçlar göz önüne alınarak yeni bir toprak reformunun (toprağın yeniden dağıtımının) maddi ve düşünsel gerekçeleri oluşturulabilir ve bu bağlamda özellikle Doğu Bölgelerimiz için hazırlanacak bölgesel kalkınma planları çerçevesinde yaygın ve etkin bir toprak reformu hayata geçirilebilir.¹²⁷

Güneydoğu Anadolu Bölgesi için hazırlanacak bir bölgesel kalkınma planı yukarıda kısaca ifade edilen toprak reformu ile birlikte, bu reformun bileşenleri olarak aşağıda kısaca belirtilen öğeleri de gözetmelidir:

- i) Toprak reformu sonucunda oluşacak küçük aile işletmeciliğinin yaşayabilmesi için ürün bazında çiftçilerin kooperatifleşmesi sağlanmalıdır. Aynı ürün bazında kurulacak kooperatifler bölgesel düzeyde Kooperatif Birlikleri olarak örgütlenmeleri teşvik edilmelidir. Küçük işletmelerin pazarın ve büyük tüccarların inisiyatifine bırakılmaları mutlaka engellenmelidir.
- ii) Küçük aile işletmelerinde tarımsal hâsılanın artışı uygun koşullarda temin edilen girdi tedariki ile birlikte makine ve teçhizat imkânları ile de yakından ilgilidir. Bölgedeki küçük üreticilerin kooperatifleşmeleri ile birlikte, üretim teknolojilerinin ediniminde aktif devlet desteği sağlanmalıdır. Başka bir anlatımla, yoksul köylülüğün refah düzeyinin artırılmasında toprak refor-

127 Güneydoğu'daki sosyo-ekonomik sorunlar üzerine inşa edilen siyasal yapıların "toprak reformu" ve "yoksul köylülük" üzerine tek bir söz söylememeleri son derece manidardır.

mu gerekli ancak tek başına yetersiz bir yaklaşımdır. Bu bağlamda toprak reformu tarım reformu ile uyum halinde ve eş anlamlı uygulanmalıdır.

- iii) Bu bölgemizin en temel sorunlarının başında yetersiz eğitim gelmektedir. Cumhuriyet'in önemli kazanımlarından birini oluşturan "Köy Enstitüleri" ne benzer bir modelin bu bölgemizde yaşanan yoksulluk ve yoksunluk göz önüne alındığında, tüm eğitim modelleri arasında en rasyonel ve uygulanabilir model olacağı düşünülmektedir. Bu model çerçevesinde, yoksul aile çocuklarının eğitim ve öğretimleri gerçekleştirilirken, toprak reformu ile birlikte oluşacak işletmelerin daha verimli çalışmalarını sağlayacak ara eleman ihtiyaçları da karşılanabilecektir.
- iv) GAP'ın tam olarak gerçekleşmesi ile birlikte gündeme gelebilecek olası temel sorunlardan birisini aşırı sulamanın toprak yapısı üzerinde yaratacağı olumsuz etki oluşturacaktır. Bu bağlamda başta sulama olmak üzere, bölgedeki çiftçilerin bölgesel plan çerçevesinde sürekli eğitimini amaçlayan yaygın ve yoğun bir eğitim politikası geliştirilmelidir. Başka bir ifadeyle, vahşi sulama sonucunda arazinin tuzlanması (çoraklaşması ya da toprağın yok olması) engellenmeli, damla ve/veya yağmurlamaya dayalı sulama sistemi yaygınlaştırılmalıdır. Söz konusu sulama sistemlerinin klasik sulamaya göre daha maliyetli olduğu göz önüne alınarak küçük işletmeler başta olmak üzere, işletmelerin yeni sulama sistemine geçişleri teşvik edilerek desteklenmelidir.
- v) 1980'li yıllarda gündeme gelen neo-liberal yeniden yapılanma politikaları bölgesel eşitsizliklerin daha da derinleşmesi ile sonuçlanmış, özel kesim yatırım tercihlerini ülkenin gelişmiş bölgeleri, ağırlıklı olarak da Kocaeli-İstanbul aksı ve Marmara Bölgesi lehine kullanmıştır. Türkiye gibi bölgesel eşitsizliklerin şiddetli yaşandığı ülkelerde kamu sabit yatırımlarına dayalı bir yatırım (sanayileşme) politikası kaçınılmaz gözükmektedir.

Sonuç olarak, Cumhuriyet tarihinin en radikal toprak girişimi olarak ÇTK, devrimci-reformcu bir kadro tarafından hazırlanmış, ancak değişen uluslararası konjonktür ve içeride gittikçe güçlenen ticaret burjuvazisi ve büyük mülk sahiplerinin ittifakı sonucunda tasfiye edilerek etkileri bugün de hissedilen bir soruna dönüşmüştür. Yazıda, Türkiye

gibi bölgesel kalkınma eşitsizliklerine toprak dağılımındaki eşitsizliklerin eşlik ettiği bir ülkede, en az dün kadar bugün de toprak reformuna ihtiyaç olduğu ileri sürülmekte, toprağın son derece eşitsiz dağıldığı Güneydoğu Anadolu Bölge'si başta olmak üzere, toprağın eşitsiz dağıldığı illerde köklü bir toprak reformuna olan ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Akçay Ümit, "Oktar Türel'le Görüşme", *Kapitalizmi Planlamak Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü*, Sosyal Araştırma Vakfı Yayını, İstanbul, 2007, s.261-277.
- Akekmekçi Tuba ve Muazzez Pervan, '*Doğu Sorunu' Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Avcıoğlu Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Avcıoğlu Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Aydemir Şevket Süreyya, "Polemik: Derebeyi ve Dersim", *Kadro*, 1(6), 1932, s.41-45.
- Aydemir Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, Ankara, 1967.
- Barkan Ömer Lütfi, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserler I, İstanbul, Gözlem Yayınevi, 1980, s. 449-521. Bu makalenin orijinali için bkz. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. 6, No. 1 ve 2, 1946, s.54-145.
- Barkan Ömer Lütfi, "Ziraat ve Sanayi Siyaseti", *Ülkü* 8, No.44, Ekim 1936, s.92-98.
- Baydar Nasuhi, "Bugün Kemah'tayız Yarın Erzurum'da", *Ulus Gazetesi*, 27 Ağustos 1938.
- Boratav Korkut, "Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve 'Rantlar' Sorunu", *Yapıt*, Sayı:8, Aralık-Ocak 1984/1985, s.45
- Boratav Korkut, "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Türkiye Tarihi*, Cilt.4, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Boratav Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Boratav Korkut, "Türkiye'de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi: Çağlar Keyderin Kitabının Düşündürdükleri", *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s.183-197.

- Çavdar Tevfik, *Bir İnkılâbın Günbatımı (1908-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Çizmeli Şevket, *Menderes Demokrasi Yıldızı?*, Arkadaş Kitabevi, Ankara, 2007.
- DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara, 1973.
- Eşiyok B. Ali, "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", *Memleket Siyaset Yönetim*, Sayı:11, 2009, s.86-131.
- Eşiyok B. Ali, "Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler, Büyüme Kutupları ve Bölgesel Gelir", *Finans-Politik & Ekonomik Yorumlar*, Sayı: 499, 2005, s.30-44.
- Gün Sema, "Türkiye'de Toprak Reformu", http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205433983.pdf(erişim tarihi:20.05.2012).
- İnan Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı-1933*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara,1972.
- İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, *Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı*, İstanbul, 1973.
- Kazgan Gülten, "Tarım", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2412-2429.
- Kazgan Gülten, *Tarım ve Gelişme*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kepek Yakup, *Yapısıyla ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Savaş Yayınları, Ankara,1984.
- Keyder Çağlar, "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi 1946-1960", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Şevket Pamuk-Zafer Toprak (Der.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988.
- Keyder Çağlar, *Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Keyder Çağlar ve Faruk Birtek, "Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950", *Toplumsal Tarih Çalışmaları* İçinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.303-326.
- Keyder Çağlar ve Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt*, Aralık-Ocak 1984-84, 1985, s.52-63.
- Koraltürk Murat, "Cumhuriyet Dönemi İktisadi Kronolojisi (1923-2002)", *Türkler*, C.XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 565-580.
- Köymen Oya, "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", *75 Yılda Köylerde Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.1-30.
- Köymen Oya, *Sermaye Birikirken*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

- Kuruç Bilsay, “Ulus Devletin Payandaları: Ekonomik Büyüme ve Mali Disiplin 1923-1950, Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 39-62.
- Kuruç Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Küçük Yalçın, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1985.
- Özen Haldun, “Türkiye’de Kadastro Toprak ve Tarım Reformuna Etkileri”, *TMMOB, HKMO Toprak Reformu Kongresi*, Ankara, 1978.
- Öztürk Kazım, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Nutukları*, İstanbul, 1969.
- Öztürk Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
- Pamuk Şevket, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Şevket Pamuk-Zafer Toprak (Der.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988.
- Rozaliyev Y.N., *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara, 1978.
- Sönmez Atilla, “Türkiye’de Sermaye Birikim Süreci ve Sanayileşmeye Etkisi”, *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*, Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç (Ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.331-347.
- Sönmez Atilla, *Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı Türkiye İçin Dersler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt:17, (S.Sayısı:97), 17.1.1945.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt: 17, Elli Dördüncü Birleşim, 14.5.1945, s. 59-84.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, Cilt. 17, Elli Beşinci Birleşim, 16.5.1945, s.98-122.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt: 17, Elli Altıncı Birleşim, 17.5.1945, s.124-160.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt: 17, Elli Yedinci Birleşim, 18.5.1945, s.162-193.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt:18, Altmış Yedinci Birleşim, 1.6.1945, s. 4-48.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt:18, Altmış Dokuzuncu Birleşim, 5.6.1945, s.115-160.

- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt:18, Yetmiş İkinci Birleşim, 11.6.1945, s.213-235.
- TC Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1950 Ziraat Sayımı Neticeleri*, Ankara, 1956.
- Tekeli İlhan, “37 Yıl Sonra Yapılması Gereken Zorunlu Ek”, *Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 67.
- Tezel Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- Toprak Zafer, “Toplumsal Mühendislik ve Necmeddin Sahir Silan”, *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)* İçinde, Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan (Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. ix-xxiii.
- Tökin İsmail Husrev, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, *Kadro*, 1(7), 1932, s.16-23.
- Tökin İsmail Husrev, “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, *Kadro*, 1(3), 1932, s.25-34.
- Tökin İsmail Husrev, “Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor”, *Kadro*, 2(21), 1933, s.21-24.
- Tökin İsmail Husrev, “Türk Köylüsünü Topraklandırmalı, Fakat Nasıl?”, *Kadro*, 2(23), 1933, s.33-39.
- Tökin İsmail Husrev, “Anadolu Köyünde Bünye Tahavvülü”, *Kadro*, 2(14), 1933, s.18-24.
- Tökin İsmail Husrev, “Anadolu’da Bir Köy Tipi”, *Kadro*, 2(13), 1933, s.17-21.
- Tökin İsmail Husrev, “Millet İçinde Sınıf Meselesi I”, *Kadro*, 3(25), 1934, s.34-37.
- Tökin İsmail Husrev, “Millet İçinde Sınıf Meselesi II”, *Kadro*, 3(26), 1934, s.20-26.
- Tökin İsmail Husrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, Ankara, 1934.
- Tör Vedat Nedim, “Sanayi Planından Sonra Ziraat Planı”, *Kadro*, 3(35-36), 1934, s.23-27.
- Yavi Ersal, *Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır?*, 2. Kitap (1919-1950), Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2001.
- Yerasimos Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 3, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976.